روښاني ليکني

ليکوال

حبيب الله رفيع

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خويشکی (نوښار)

۱۹۸۹ع

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارزاني پښتو ادبي ټولنې خوګیاڼي د مطبوعاتو سلسله (۶)

روښانې لیکې

لیکوال

حبیب الله رفیع

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خوګیاڼي (ننګرهار)

۱۹۸۹ع

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکتاب نوم: روښانې لیکنې

دلیکوال نوم: حبیب الله رفیع

دکاتب نوم: سید محی الدین هاشمی

دخپرېدو کال: ۱۹۸۷ع

دپریس نوم: جدون پرېس پېښور

دچاپ شمېر:

بیه: ۱۵/- روپۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

تړون

د پښتو د تاند شاعر، تپاند لیکوال

او

د ارزانی خوېشکي د ادبي میراث پالونکی

ګران

عبدالله جان عابد خوېشکی

په

نوم

«ح - رفیع»

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

سرلیک	مخ
	۱
[۱] د روښانی لیکنو موخه او هدف	۲
[۲] د روښاني لیکنو ارزښت او خصوصیت	٤
[۳] د روښانی لیکنو نایابي او کمیابي	۸
[٤] د روښانی لیکنو پېژندګلوي	۱۰
(۱) د روښان خپلې لیکنې او آثار	۱۱
۱- پښتو رسم الخط	۱۲
۲- صراط التوحید	۱٤
۳- مقصود المؤمنین	۱٦
٤- فخر الطالبین	۱۷
۵- خیر البیان	۱۸
٦- حالنامه	۲۱
۷- د روښان یو نوموړی تألیف	۲۳
۸- مکتوبات	۲٤
۹- واجیدی شلوک	۲۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرلیک	مخ
۱۰- د روښانو شعرونه	۲۶
۱۱- سرودونه	۲۸
۱۲- فرحت المجتبیٰ	۲۹
(۵) - خیر بیان (؟)	۳۰
(۲) د روښانو له لیکنې	۳۱
۱۳- رسالهٔ غوثیه	۳۱
(۳) د روښانو د پیروانو لیکنې	۳۳
(۱) ارزانی	۳۳
۱۴- د ارزانی د پښتو دیوان	۳۵
۱۵- د ارزانی بې نومه مجموعه	۳۸
۱۶- د حضرت رسول خوب	۳۹
۱۷- د ارزانی نثر	۴۰
۱۸- چهار رما	۴۱
۱۹-۲۰-۲۱- د ارزانی عربي، فارسي او هندي شعرونه	۴۲
۲۲- د ارزانی مکتوبات	۴۳
(۲) ملا عمر	۴۴
۲۳- د ملا عمر شعرونه	۴۵
(۳) علی محمد	۴۵
۲۴- د علی محمد شعرونه	۴۶
(۴) میرزا خان انصاری	۴۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرلیک	مخ

۲۵- د میرزاخان انصاري دیوان ۴۷

(۵) دولت لواڼی ۴۹

۲۶- د دولت دیوان ۴۹

(۶) علي محمد مخلص ۵۰

۲۷- حالنامه ۵۱

۲۸- د علي محمد مخلص دیوان ۵۲

۲۹- رساله ۵۲

(۷) واصل روښاني ۵۳

۳۰- د واصل پښتو دیوان ۵۳

۳۱- د واصل الفنامې ۵۴

۳۲- د واصل دري شعرونه ۵۴

(۸) خواجه محمّد روښاني ۵۵

۳۳- د خواجه محمّد شعرونه ۵۵

(۹) کریمداد ۵۶

۳۴- د کریمداد پښتو شعرونه ۵۷

۳۵- د کریمداد پارسي شعرونه ۵۷

(۱۰) قادرداد روښاني ۵۸

۳۶- د قادرداد شعرونه ۵۸

(۱۱) اورکزی ۵۹

۳۷- د اورکزي شعرونه ۶۰

افتتاحیه

دا زنانې پښتو ادبي ټولنې خوګیاڼي په منشور کې دا خبره هم لیکلې شوې ده چې ټولنه به دا کوښښ کوي چې تر خپله وسه د پښتو ادب په لمنه کې د هر قسمه ادبي، تاریخي، تحقیقي، مذهبي، عصري او سائینسي علوم او فنون راځایوي، او د دې لړکې به د ټولنې د ملګرو نه علاوه بهر د پښتنو عالمانو او ادیبانو د علمي استعداد نه پوره پوره فائده اوچتوي.

دا زنانې پښتو ادبي ټولنې د پاره دا ډېره د فخر او ناز خبره ده چې د دې لړکې موږ د ټولو نه اول د برې او کوزې پښتونخوا د پښتو ژبې د یو ځلمي، زیارکښ، معتمد، مایه ناز او قدرمن او رښتیني پوهاوال ښاغلي حبیب الله رفیع ورډګ یوه رساله «روښاني لیکنې» کومه چې هغوی په افغانستان کې د بایزید انصاري د یاد په لړکې په یو نړیوال سیمینار کې وړاندې کړې وه، خپره وو.

د دې لړکې زنانې پښتو ادبي ټولنه د حبیب الله رفیع صیب نه د دې پېرزوینې ډېره ډېره مننه کوي او امید لري چې د پښتو ژبې او ادب نور عالمان او محققین به د رفیع صیب په تقلید کې زموږ سره د حوصله افزائي وکړي.

موږ د پښتو ژبې او ادب د مینانو او لوستونکو نه هم دا توقع لرو چې هغوی به زموږ دې کار او رسالې ته په درنه سترګه وګوري او موږ ته به وړاندې د تلو هڅه په راکړي.

والسلام

پروین مهجور خوګیاڼي

صدر

زنانې پښتو ادبي ټولنه خوګیاڼي ۲۳ اکتوبر ۱۹۸۶ء

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

روښان پیر (۹۳۱-۹۸۳هـ ق) په خپل دیني، ملي او سیاسي غورځنګ کې ډېر زړور او سرتېري ملګري درلودل چې له دوی څخه ارزاني روښاني تر بایزید راوروسته ددې ډلې دوهم مشر ؤ او د روښاني تصوف په بشپړتابه او روښانتابه کې يې پاخه او شروکه ګامونه اوچت کړي دي.

ارزاني روښاني د پښتو ادب د موجودو تحریري اسنادو په رڼا کې د دې ویاړ هم لري چې دده دیوان د پښتو لومړنی لاس ته راغلی بشپړ دیوان دی او له ده نه دا سلسله راپیلېږي.

نن د خوشکو درنو ادبي ملګرو ته مبارکي ورکوم چې د پښتونخوا د دې لوی روحاني، سیاسي او ادبي شخصیت-

د نامه د زړاڅونکي کولو له پاره يې د ده په نوم ادبي ټولنه جوړه کړې او په غونډو، منډو او نورو ادبي هلوځلو سربېره د دې ټولنې له خوا ادبي کتابونه او د کلاسيک او نوي ادب مجموعې او تذکرې هم خپروي. نه دوی ته په دې هم مبارکي وړکوم چې د «ارزاني خوېشکي» په ياد د يوې څېړن غونډې (سيمينار) تابيا هم لري او په دې سلسله کې کتابونه هم خپروي.

دوولس کاله وړاندې د آزاد افغانستان په مرکز کابل کې د بايزيد روښان او روښانيانو په باره کې يو لوی نړيوال (عالمي) کنفرانس جوړ شوی ؤ، له نېکه مرغه ما هم په دې سيمينار کې علمي غړيتوب درلود او د «ښناني ليکنې» تر عنوان لاندې مې علمي رساله وړ ته ليکلې وه، چې په کنفرانس کې واورول شوه، دفاع ترې وشوه او بيا لومړی د «آريانا» په تاريخي مجله کې او ورپسې په هغه کتاب کې چې د «روښان ياد» په نامه ؤ او د ترتيب او اهتمام افتخار يې نمايه غاړه ؤ خپره شوه، مونږ تصميم درلود چې د سيمينار ټولې مقالې بېلې په کتابي بڼه هم خپرې کړو، نو ځکه مو په کتاب سربېره د امقالې د بېلو بېلو جزوو په بڼه هم چاپ کړې، خو د ناوړه حالاتو له امله هماغلته په مطبعه کې پاتې شوې او نشر نه شوې.

تقدير داسې تېره کړې وه چې زما د دې مقالې خانګړې خپرول د ارزاني خوېشکي ادبي ټولنې له خوا ترسره شي، هداوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دوی له مانه د ارن اني خوښکی د سمینار له پاره رساله
وغوښته او ما هم د دې متل په مصداق چې: «تیار د یاره»
د روښاني لیکنې رساله ورته وړاندې کړه.

ما دا رساله داسې وخت لیکلې چې د روښانیانو ډېر
آثار لا په لاس کې نه وو، نو ځکه مې اوس بیانوی نظر
پرې وکړ او په دې برخه کې نوي موندل شوي مواد
مې پرې ور زیات کړل خو له دې ټولو سره سره بیا هم
اعتراف کوم چې زما دا کار لا نیمګړی دی، اما په دې چې
په دې لاره کې لومړی قدم دی نو ډېره ویاړه کوم او په
همدې ځای یې د درنو لوستونکو مخې ته یې ږدم، د تېرو تنو
بخښنه غواړم او د ارن اني خوښکي ادبي ټولنې ته یې د
«برګ سبز تحفهٔ درویش» په بنا وړاندې کوم. خوښې-
تاسو درنو لوستونکو او علاقمندانو ته ورسوي.

په مینه

ح - رفیع

پېښور، کوز تاکال

۱۰/۷/۱۳۶۵ش ۱۹۸۶/۱۰/۲ع

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

په دې کوچنۍ اثرکې موږ تاسې ته د روسياني ادبي مکتب- هغه آثار په لنډ ډول د رپېژنو چې تر اوسه پاتې، پېژندل شوي او زموږ لاسونو ته رارسېدلي دي.

داسې ښکارې چې د زمان تېرېدو بادونو د دې ادبي- ګلزار ډېر تاند ګلونه شو په شو کړي او له بې رحمه سيليو سره وړي دي او يا يې هم د ورکې غېږې ته سپارلي چې د لټون انتظار باسي.

موږ دا هم غنيمت ګڼو او په لنډ ډول تاسو درانه لوستونکي ورسره اشنا کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۱]

د روښاني ليکنو موخه او هدف

په دې خبره ټول مؤرخين يوه خوله دي چې د روښانيانو د مبارزې موخه او هدف د پښتنو ملي خپلواکۍ او ملي حاکميت ترلاسه کول او د دې مېړني ملت له غاړې نه د استعمار د شړلو کول وو، خو د دې سياسي ډګر په څنګ کې د وی د ادب او عرفان په ډګر کې هم سرلاري وو او د کار ابتکاري په لاس کې ؤ، د وی سربېره پر دې چې د تصوف تر وېښته نرۍ مسائل څېړلي، په خپلو ليکنو کې يې خپله ملي موخه او هدف هم تعقيب کړی دی او پښتانه يې دې ته هڅولي چې يو ملي حکومت او مرکز ولري.

پير روښان داسې وخت په نړۍ سترګې چې په هند کې د پښتنو لودیانو ټولواکي له منځه تللې وه او د بابر له خوا چې د ډېلي پرتخت ناست ؤ پښتانه له هنده نه ايستل کېدل او په دې لړۍ د کې د ده کورنۍ هم له ده سره چې کوچنی ماشوم ؤ —

(c) ketabton.com: The Digital Library

«کامیگرام» ته راغله (۱).

همدارنګه چې بایزید روښان ولیدل چې ګورګاني حاکمانو یوه ورځ پښتنه مېرمن ونیوله او د دې ویښتان یې د ژرندې له پله سره وتړل، چې ژرنده به څرخېده نو دا به هم ورسره چورلېده (۲)، د دې پېښې هم د بایزید پښتني احساسات راوپارول او د دې ظلم او تېري په مقابل کې یې له قیام ته بله لاره ونه لیده نو همدا وو چې لاس په کار شو او د ژوندتر پایه پورې یې په مېړانه له دښمنانو سره مبارزه او مقابله وکړه.

روښانیانو سربېره پر دې چې له دښمنانو سره د ټکر جګړې وکړل، د دوی په لیکنو کې هم دا هدف تعقیب شوی چې په ټولو روښاني لیکنو کې ځای په ځای دا هدف کله په صراحت او وانه خوله او کله بیا د رمز او اشارې په ژبه لیدل کېږي، د دوی دا فکر له دې نه هم ښه څرګندېږي چې په تیراه کې یې د خپل ملي نهضت له پاره مرکز وټاکه، مالیه یې واخیسته او د روښان زامنو په خپل نامه سکه هم ووهله (۳).

---

(۱) حالنامه د بېلو-بېلو اخځونو له خولې.

(۲): معارف، ۱۹ ټوک، ۴۳۵ مخ، د پښتو ادبیاتو تاریخ له خولې.

(۳): مخزن، قلمي نسخه، ۱۱۴۲ هـ ق کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۲]

د روښاني ليکنوار ځښت او خصوصيت

د روښاني ليکنوار ځښت له دې نه اټکلولای شو چې د دې ليکنو په وسيله په پښتو ادبياتو کې نوې نوې تيږې کېښودې شوې او د ادب هم د بڼې او فورم او هم د موضوع او محتوی له پلوه په نويو لارو روان شو.

د بڼې له پلوه دا دی چې د په لاس کې معلوماتو له مخې:

– د خيرالبيان په وسيله لومړی ځل د پښتو د مسجع نثر بنسټ کېښودل شو.

– او زمانې روښانيانو لومړی ځل په پښتو کې يو بشپړ ديوان سپر ښود.

– دولت لوانۍ روښاني او لومړی ځل په پښتو کې د کيني عروض تطبيق کړل (۱).

---

(۱) د تفصل له پاره وګورئ: د دولت ديوان، سريزه د استاد پوهاند عبدالشکور رشاد ليکنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- روښانې شاعرانو لومړی ځل په پښتو کې الفنامې پیل کړی.
- د وی لومړی ځل په پښتو کې د یوه خاص ډول صوفیانه بدلوله پاره یوه خاصه بڼه او سبک وټاکه(۱) او داسې نور...

همدا راز د موضوع او محتوی له پلوه د دوی په آثارو کې په اسلامي تصوف نوې زیاتونې وشوې او دوی تصوف ته د :

- شریعت ،
- طریقت ،
- حقیقت ،
- معرفت ،
- قربت ،
- وصلت ،
- وحدت او
- سکونت .

اته پوړۍ وټاکلې چې تر ډېره له یوه خوله په دې لار روان شول او پخپلو لیکنو کې یې د تصوف دا پوړۍ ونغښتلې او وڅېړلې .

د دوی ادبي قدرت دومره زیات ؤچې مخالفینو یې هم له لیاقت او قدرت نه سترګې نشوې پټولای او اخوند درویزه چې د دوی لوی مخالف دی او د ګورګاني سلطنت په لمسه یې په دوی د کفر تاپې لګولې دی، هم د دوی په علمیت او ادبي قدرت

---

(۱) : د تفصیل له پاره وګورئ : ادبي ستوري ، د لیکونکي تالیف ، ۱ - ۱۷ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

معرّف دئ او پخپلو آثارو کې يې ځای په ځای د دوی د لياقت يادونه کوي.

اخوند درويزه د بايزيد روښان په باب کله چې په کابل کې بندي ؤ وايي:

«اما اين ... صفت چون عالم بوده چندان مکر و تلبيس نموده که ساير اعمال شريعت را پيشه گرفته ... » (۱).

په مخزن کې وايي:

« بايزيد ډېر په عقل پوره ؤ، د دنيا عقل يې ډېر ؤ، - هوښياري او ځيرکي يې ډېره نه ده وه ... » (۲).

« داتاريک يو حکمتي ؤ، کل دفتر د شريعت يې پخپل لاس کړه» (۳)

همدارنګه د ارزاني په باب وايي:

«... وارزاني چون شاعر تيزفهم و فصيح زبان بود در انواع ضلالت و بدعت شعر افغاني و فارسي و هندي و عربي بيان کرده ... » (٤).

د روښانيانو ادبي مترة (قدرت) له دې نه هم معلومولای شو چې درويزيان سره له دې چې د دوی کلک مخالفين وو، مجبور وو چې د دوی لاره ونيسي، درويزه مخزن د ده د آثارو په

---

(۱): تذکرة الابرار والاشرار، ادارهٔ اشاعت سرحد، ۱۵۳ مخ.

(۲)، (۳): مخزن قلمي نسخه، په ۱۱۴۲ ه کال کې د عبدالغنی کاسي ليک، د ليکوال د کتابتون.

(٤) تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیروی او رقابت په مسجع نثر ولیکه او حتی اعتراف یې وکړي:

«... و آن ... بزبان افغانی شعر میگفت و سب شرایع (؟) وعلم و علماء میکرد و شعرهای لایعنی به افغانان می نمود پس این فقیر برخلاف او شعر افغانی آغاز کرد ...» (۱)

او هم یې دده د فارسي آثار ولکه صراط التوحید، حالنامې او نورو په مقابل کې تذکرة الابرار و الاشرار، ارشاد الطالبین او نور ولیکل او هم دده پیروانو د ارزانی، مخلص، میرزا، دولت او نورو روښاني شاعرانو د الفتامو په شان الفتامې وکښلې.

د روښاني لیکنو اهمیت د ژبې او ویي (لغات) له پلوه هم ډیر زیات دی، ځکه ددوی په آثارو کې د ډیرو ډیرو داسې سوچه او په زړه پورې ویي (لغات) راغلي چې اوس له ژبې نه وتلي او ورک شوي دي، حتی که یوازې د روښاني آثار و له وییو نه قاموس ترتیب شي یو لوی قاموس کېږي.

---

(۱): مخزن (سرینه) قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۳]

د روښاني لیکوالو یادونې او کمیابي

له تاریخي سندونو څخه دا هم ښکاري چې روښانیان ډېره لویه ډله وه او د دې ډلې نیات عالمان او پوهان لیکوالان او مؤلفین وو خو د دوی لیکنې ډېرې لږې لاس ته راوسېدلي او حتی په خپله د روښان د لیکنو په لړ کې چې په تاریخي سندونو کې یادې شوې، داسې لیکنې شته چې یوازې نوم یې پاتې دی او نوره یې پته نښته او هم داسې نادرې ډېرې لیکنې تر اوسه ورکې دي او - یوازې په نامه یې پېژنو.

د دې علت هم دا دی چې د روښانیانو له دې کبله چې د روښانیانو د منطق په مقابل کې یې منطقي قوت نه درلود او هم په روښاني لیکنو کې د دوی د ښیانو له خوا ډېرې لګول شوي تورونه نه موندل کېدل نو یوازینۍ چاره یې دا لیدله چې د دوی آثار محوه کړي او له منځه یې یوسي، په خپله د دوی د -

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې باب حکم کړی و :

«... اما غرض از توضیح قصهٔ او (روښان) آنکه رساله‌ها وتصنیفهائیکه ازین ملحد مانده باشد اگر بدست اهل سنت وجماعت در افتد باید که به آتش بسوزند (بسوزانند) وبدان معتقد نشوند ... » (۱)

داځه چې اوس پاتې دي هم، له دې کبله چې روښانیان دد ښمن دې حربې ته متوجه وو او خصوصاً د روښان د لیکنو یې زیاته ساتنه کوله، لکه «حالنامه» چې د «خیرالبیان» د ساتنې په باب لیکي :

«د میاروښان نوی شیخ عمر په یوه جنګ کې یواز ې ددې له پاره تالو چې د خیرالبیان نسخه یوځای ځنې پاتې شوې وه، هغه لښکريې معطل کړ او تر هغې له هغه ځایه ونه خوځید، څو چې کتاب نه و ور ته راسپارلی» (۲). او هم دیوې جګړې په برخه کې د «مقصود المؤمنین» د ساتنې حال داسې لیکي :

« په دې وخت کې دښمن بیا حمله وکړه، جلال الدین د بایزید کشر زوی چې و ر سره مقصود المؤمنین و ځان اباسین ته وغورځاوه ... » (۳).

داو د روښاني لیکنو د نا پاوالي علت او دا و د روښاني آثار د پاتې کېدو اعجاز !

---

(۱) : مخزن ، قلمی نسخه . (۲) حالنامه ، ۲۹۸ پاڼه (پښتو مجله ، پښتو اکېډیمی ، دوهم کال ، څلورمه ګڼه ، له اردو انسایکلوپیډیا آف اسلام څخه د ډاکتر محمد شفیع لاهوري د مقالې پښتو ژباړه.
(۳) : حالنامه ، (روښانیان یا د مخلو تاریکیان ، عبدالاکبرخان اکبر) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

[٤]

د روښانې لیکنو پېژندګلوي

په دې لیکنه د روښانې لیکنو پېژندګلوي سر
څلور سر لیکونو لاندې وړاندې کېږي :

(۱) : د بایزید روښان خپلې لیکنې او آثار .

(۲) : روښان پلوه لیکنې .

(۳) : د روښان د پیروانو لیکنې .

(٤) : روښانی پلوه لیکنې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱)

د بایزید روښان خپلې لیکنې او آثار

بایزید روښان ته تر هغه چې د سیاست د ډګر ګړندی و، په ادب او عرفان کې یې هم روښانه رده تېره کړې وه او په خپل نافرزګاره څو ندکې یې ډېرې لیکنې کړي چې ځینې یې پاتې او ځینې یې د زماني سیلیو ورسره وړې دي، ښې ښکارې ښيي چې د ده لیکنې دې له دې نه هم زیاتې وي چې اوس یې یا متن په لاس کې دی او یا یې نوم زموږ غوږونو ته رارسېدلی دی. په نورو قرینو سربېره اخوند درویزه څوځل د ده د ډېرو رسالو اطلاع ورکړې ده:

«این ملاحده در هر باب طلب پیر رساله ها نوشت...»[۱]

---

(۱) مخزن، قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

"... ورسایل بسیار درباب الحاد تالیف نموده ...."(۱)

همدا ران د حُیني نوروما خذونو له ښکنو نه هم ښکاري چې ده د ډېرې لیکنې کړې او د خپل مسلک د تبلیغ له پاره یې هڅې خواته استولې دي، ده په ځانګړو توګو لیکنې کولای شوې او په پښتو یې شعر وایه، تر او سه یې چې کومې لیکنې معلومې دي، هغه دا دي:

۱- پښتو رسم الخط:

دولت لواڼي د خپل د یوان په یو بیت کې وېلي دي:

افغاني لفظ مشکل ؤ لوست کو ښې نه شه
ورته وشو کننده د یارلس حــرفــونه

دا بیت ښکاروي چې پیر روښان د پښتو غږونو له پاره ځانګړي توري ایښي او ټاکلي دي، سره له دې چې په ځانګړي ډول د روښان د لیکدود کومه رساله لاس ته نه ده راغلې خو د خیر البیان (تفصیل یې وروسته راځي) د ورکې نسخې په ترلاسه کېدلو سره څرګند شوه چې د دې نسخې دســـر ځورلس ځونه د لیکدود په باب دي، چې ښایي همدا به دا رساله وي، خو په دې رساله کې د ټولو غږونو راغلي توري-

---

(۱): مخزن، قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دیان لسونه زیات او د پښتو ځانګړي توري له دیارلسو نه کم دي.

دخیر البیان د نسخې په څلنیو څورلسو پاڼو کې په مجموعي توګه عام توري چې: (ا، ب، پ، ت، ټ، ج، چ، ځ، خ، د، ډ، ډ (ټ دال لاندې ټکی چې د او سنۍ «ځ» غږ یې ښود)، ذ، ډ (د دال په منځ کې ټکی چې د اوسنۍ «ن» غږ یې ښود)، ر، ړ، ز، ژ (چې د اوسنۍ ژې (ژ) غږ یې ورکاوه) پس (سین ته یې دلاندې درې ټکي ورکړي) ش، ښ، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ک، ګ (د کاف سرته یې کږه ورکړې او بل توری یې هم «ګ» لیکلی چې د توپیر دلیل یې نشته) ل، م ن، ڼ، و، ه، لا، ی» دي ر اغلي او د پښتو د خاصو غږونو توري یې د «چپګړ» په کړون د وولس توري دي او که هغه مکرر ناپېژندل شوی «ګ» چې توپیر یې نه ښکاري پکې وشمېرو، نو بیا د دولت له خوا یاد شوي دیارلس حرفونه پوره کېدای شي. (۱)

---

(۱): وګورئ: دخیرالبیان د عکسي چاپ لومړنۍ څرګونه، ۱۳۵۳ هـ ش.

د اسې ښکاري چې د خیر البیان د وهم «ګ»، د اورمړي ژبې د یو ځانګړي غږ (صوت) له پاره وضع شوی چې په دې حساب د دولت دیارلس حرفونه یا دول په ځای دي. (د تفصیل له پاره وګورئ: زنځیره د خوشال بابا، د لیکوالکي تحقیق، پښتو اکېډیمي، پېښور، ۱۹۸۵ ع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د څانګړو غزونو دا ډول توري په ټولو روښاني لیکنو کې راغلي او کومې قلمي روښاني نسخې چې لاس ته راغلي لکه خیرالبیان، دارزاني، دولت، میرزاخان او نورو دیوانونه او هغه روښاني نسخه چې د اروا ښاد دوست محمد برېښ له کتابتون نه تر لاسه شوې، ټول په همدې لیک دود دي.

۲- صراط التوحید:

صراط التوحید د باېزید روښان بل اثر دی چې په ۹۷۸ هـ ق کال یې په عربي او فارسي لیکلی او د خلیفه دولت په لاس یې اکبر بادشاه ته لېږلی ؤ، څو دی د خپلو مریدانو په حلقه کې شامل کړي، اکبر ددې کتاب په لیدو او لېږلو خوښ شوی ؤ (۱).

ددې کتاب یوه نسخه د پېښور د عجایب کور مهتمم ښاغلي عبدالشکور د پېښور د بالاماڼي د فضل صمداني له کتابتون څخه تر لاسه کړې او په ۱۹۵۲ ع کال یې په ۱۱۶ مخونو کې خپره کړې ده.

---

(۱) حالنامه: خیرالبیان، د مولانا قاسمي سریزه، ۴۸ مخ. د پښتو ادبیاتو تاریخ (دوهم ټوک) د استاد حبیبي، ۲۶۴ مخ. ورکه خزانه (دوهم ټوک) د همیش خلیل، ۱۹ مخ. روښانیان د مغولو تاریخیان، د عبدالاکبرخان اکبر، ۹۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرنګه چې دکتاب لومړی ټوک اته مخونه نښته، نو څرګنده نه ده چې په دې کتاب کې اکبر پادشاه ته خطاب شوی او که نه؟ او که شوی په څه ډول؟ دا پوښتنه هغه وخت حل کېدای شي چې د دې کتاب کومه بله نسخه ترلاسه شي.

دکتاب په لومړیو پنځه دېرش مخونوکې یې خپلې څو ندپېښې په فارسي لیکلې او په پاتې کتاب کې یې یوه موضوع هم په عربي او هم په فارسي راوړې ده، دځان پېژند ګلوي نه وروسته پاچاپانو ته دربې لارښوونې لیکي، وروسته په لومړي باب کې دشریعت، په دوهم باب کې دطریقت، په دریم باب کې د حقیقت، په څلورم باب کې دمعرفت او په پنځم باب کې د سکونت خبرې کوي.

استاد حبیبي دصراط التوحید عربي او فارسي دواړه کمزورې ګڼي او وایي چې دی کوښښ کوی چې خپل مقاصد په آیاتو، احادیثو او عربي مقولو ثابت کړي، مګر هغه احادیث چې دی په دې رساله کې رانقلوي اکثر یې د علم او فن له مخې صحیح او ثقه احادیث نه دي او ډېر لږ منقولات یې سم څرګنږي (۱).

---

(۱): دپښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، ۲۶۴ - ۲۶۵ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٣- مقصود المؤمنين :

مقصود المؤمنين د بايزيد روښان يو اثر دى چې په عربي ژبې ليکلى او کومه نسخه چې يې دار و استاد ډاکټر محمد شفيع خويښکي لاهوري سره وه په هغې کې تر کرښو لاندې فارسي ژباړه هم شته ، بله نسخه يې د حيدرآباد دکن په آصفيه کتابتون کې خوندي ده ، او بله نيمګړې نسخه يې په غزني کې - تر لاسه شوه چې ځاى پر ځاى تر کرښو لاندې په فارسي ترجمې بر سېره پښتو ترجمه هم لري. د دې اثر انتقادي متن ډاکتر مير ولي مسعود له مفصلي عربي مقدمې او تشريحاتو سره له اسلام آباد څخه خپور کړى دى . دا اثر بايزيد روښان د روښاني ردې او مسلک په برخه کې د خپل مشر زوى شيخ عمر ، په غوښتنه ليکلى چې ځاى په ځاى يې د « ولدى العزيز » په نوم خطاب ورته کړى دى . دا نسخه په ١٢٢٤ هق کال د د وهمې خور په څوارلسمه نېټه خطاطي شوې او د آصفيه د کتابتون نسخه له دې نسخې نه دوه کاله وروسته کښل شوې ده (١)

دا کتاب څلور يو ويشت (٢١) بابونه لري چې سرليکونه يې :

(١) وعظ او نصيحت (٢) عقل ، (٣) ايمان (٤) خوف (٥) رجا —

---

(١) پښتو (د پښتو اکيډيمي مجله) د ... کال ، څلورمه ګڼه ، د مرحوم ډاکټر شفيع لاهوري مقاله د قاسمي ژباړه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶) نفس ، (۷) شیطان ، (۸) قلب ، (۹) روح ، (۱۰) دنیا، (۱۱) آخرت (۱۲) توکل، (۱۳) اوقناعت (۱۴) توبه اوله ، (۲۱) نه تر باب پورې اته مقامات دی (۱)

د دې کتاب د لاهور خطي نسخه (۹۵) پاڼې لري ، لیکې یې نستعلیق دی ، عربي متن یې په تور سیاهي او فارسي ژباړه یې په سره رنګ لیکل شوې ده . (۲)

٤ - فخر الطالبین :

فخر الطالبین د بایزید روښان یو بل اثر دی چې د وخت پاچایانو او حاکمانو ته یې د خپل تبلیغ او تلقین د نوړو لیکنو او رسالو په لړ کې دخپل خلیفه، یوسف په لاس دهغې وخت د بدخشان حاکم میرزا سلیمان ته استولې دی.

د دې اثر یا دونه په « حالنامه » کې شوې خو نسخې یې په لاس کې نشته او نه ښکاره ده، چې دا کتاب په کومه ژبه ؤ (۳).

---

(۱) خیر البیان، سرېزه ، ۷۹ مخ . د پښتو ادبیاتو تاریخ ، ۳۰۱ مخ .

(۲) د پښتو ادبیاتو تاریخ ، دوهم ټوک ، ۳۰۰ مخ .

(۳) ، پښتو مجله، د ډاکټر شفیع مقاله ، د خیر البیان سرېزه ، ۷۹مخ، د پښتو ادبیاتو تاریخ ، ۳۰۱ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- خیر البیان:

د بایزید روښان د پر مهم او ډیر مشهور کتاب خیرالبیان دی او هم دا کتاب دی چې داخوند درویزه په سترګو کې اغزی و، او پرې لیکلي یې وو:

«... چون مردم را بخود معتقد میساخت آنزمان ایشان را خلوت میفرمود و ذکر میداده ....»(۱)

او بیا بل ځای لیکي:

«واین ملحد کتابی را تصنیف کرده و خیرالبیان نامیدش....»(۲)

او چې په دې یې هم خوا نه سړېدی نو بیا لیکي:

«وایضاً این ... کتابی را تصنیف کرده، بعضی کلمات او را بزبان عربی بلا ادراك ترکیب و ترتیب جمع آورده و بعضی را بزبان فارسی و بعضی را بزبان افغانی و بعضی را بزبان هندی اما هرکدام ازین کلمات ناموزون و ناموافق افتاده ....»(۳).

په دې یې هم د زړه تاو نه کمیږي او پسې لیکي:

«.... و آنرا خیرالبیان نام برده وچون مملو از... و مشحون از افترا و فساد بوده، فقیر آنرا شرالبیان نامید.»

---

(۱)، (۲): مخزن، قلمي نسخه

(۳): تذکره الابرار والاشرار، ۱۴۸ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

واگر ... البیان نا مند هم مناسب است (۱).

د خیرالبیان نسخې ورکې وې، یوه نسخه یې چې دیوځل پیدا کېدونه وروسته بېرته ورکه شوه دلوېدیځ المان د توبنگن په یوه کتابتون کې وموندل شوه او اوس هلته ساتل کېږي، خیرالبیان د دې نسخې دعکس له مخې په ۱۹۶۷ ع د پښتو پښتو اکیډمۍ استناخ او خپور کړ او عکسي نسخه یې د بایزید روښان د مړینې د څلورسومې کلیزې د نړیوال سمینار په وياړ ژموږ لاسونو ته راورسېدله، او دریم ځل یې چاپ یې د کاتب الحروف په سریزه په ۱۹۸۵ع کال کې ښاغلي قاسم بنوی د پښتو ادبي مرکز سرای نورننگ لهاړخه ترسره کړی دی.

د دې کتاب زيات اهمیت په دې کې دی چې دا د پښتو لومړنی بشپړ نثري کتاب دی چې موږ ته راپاتې دی او د ژبې او ادب له پلوه خورا ارزښت لري.

دا اثر په مسجع نثر لیکل شوی، چې دا نثر د عربي او بیا د فارسي له لارې پښتو ته هم راغلی، او په پښتو کې یې لومړنی موسس بایزید روښان دی او په دې ډول نثر لیکل شوی لومړنی کتاب هم دا خیرالبیان دی، د دې ډول نثر اغېز دومره زيات وه چې حتی د روښانیانو مخالفینو هم ځان مجبوره کاوه چې په دې ډول نثر لیکنې وکړي او خصوصاً د اخوند درویزه -

(۱) خیر البیان، د پښتو پښتو اکیډمۍ، ۱۳۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخزن دخیر البیان تر سماسم اغیز لاندې لیکل شوی دی.

په خیله بایزید د دغه سبک د خوښولو سبب یوالهامي غږ بولي چي ورته وویل شوه:

«او بایزیده! وکښه خیرالبیان - په هسې الحان، چې یې به لوست سورة الرحمان»(۱). او په همدې توسن یې دکتاب ترپایه پوره د سورة الرحمان «آن، آم» سجعه ساتلی ده او د «هادی وېلي دي رحمت دخدای په د ه دا کلام» عبارت یې د «فبای الاء ربکما تکذبان» په اندول په خپل کتاب کې ځای په ځای راوړی دی.

دخیرالبیان ټول مطالب دیني او مذهبي دي او په ایتونو او حدیثونو متکي، او په دې اثر کې تصوف هم له رو ښاني نظره چې اته مقامات لري، څېړل شوي دی.

دکتاب ټول مطالب تر یوسل او دیارلسو (۱۱۳) لویو او وړو سرلیکونو لاندې راغلي دي، دکتاب د قلمي نسخې ټول پاڼې (۱۶۷) دي چې (۳۳۴) مخه کېږي، لیکڼه یې خاص ډول نستعلیق دی، په هرمخ کې یې یوولس کرښې راغلي او دهرمخ دلیکنې سور (۷½) او اوږد (۱۳½) سانتي متره دي (۲).

---

(۱) خیرالبیان،

(۲) د دې کتاب دبشپړې پېژندګلوۍ له پاره وګوری: داستاد حبیبي دپښتو ادبیاتو تاریخ، دخیرالبیان دپښتو چاپ سریزه، او دکابل عکسي چاپ متن او سریزې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «دبستان مذاهب» مؤلف او اخوند درویزه دخیرالبیان په باب لیکلي چې داکتاب بایزید په څلورو ژبو: پښتو، فارسي، عربي او هندي لیکلی خو په یاده شوې نسخه کې یې بیانونه څو مخونه څلورو ژبو او نور کتاب هغه شکل نه درلود لکه یاد شوی چې دی، خوله نیکه مرغه په ۱۳۶۲ش ۱۹۸۳ع کال د پښتو ځوان محقق سنا غلی زلمی هیوادمل هندوستان ته ولاړ او هلته یې د هند د سالارجنګ په موزیم کې د خیرالبیان یوه بشپړه نسخه وموندله چې سرتر پایه په څلورو عربي، فارسي، پښتو او هندي ژبو لیکل شوی او دحجم له پلوه هم دلومړۍ نسخې درې چنده ده.

دا نسخه (٤٤٨) پاڼې لري چې هر مخ یې (۱۷) کرښې لري او میرزا احمد روښاني په ۱۰۷۹ هق کال خطاطي کړې ده. د دې نسخې په خبر بدلو سره به چې، د سنا غلي زلمی هیوادمل تر کار لاندې ده، دخیرالبیان په باب نوې خبرې او انکشافات وشي (۲).

۶- حالنامه:

حالنامه هم د بایزید روښان مشهور کتاب دی، چې بیا وروسته د ده د یوه مرید علی محمد مخلص په وسیله بشپړه شوې ده.

---

(۱) د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمی هیوادمل ۹۰-۱۰۰ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب په اوله برخه کې د بایزید د ژوند تفصیلي حالات راغلي او په نورو برخو کې یې د ده د اولادې او مریدانو حالات لیکل شوي دي.

د دې کتاب یوه نسخه د علیګړه په ختیځ کتابتون کې په (۳۷۰/۹۲۰) نومره خوندي ده، او (۵۲۶) مخونه لري، له دې نسخې نه د پنجاب یونیورسټي د کتابتون له پاره هم یوه نسخه نقل شوې ده (۱). او د پښتو اکیډمۍ پېښور په کتابتون کې یې هم یو نقل شته (۲).

په دې اثر کې لویه نیمګړتیا دا ده چې د پېښو کلونه په بر کمه پکې ښودل شوي بلکه د نشت په شمېر دي، پېښې هم پر له پسې نه دي، د حالاتو په منځ کې منظوم کلام شروع شي، یوه خبره پرېږدي بلې ته ورځي (۳). همدا راز په دې اثر کې دا هم یو لوی کمی دی چې د هغو جګړو تفصیلات نه لري چې ده د خپل ژوند په وروستیو دوو نیمو کلونو کې له مغلیانو سره کړي وو (۴).

---

(۱) د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۹۸ مخ، پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه، د محمد شفیع د مقالې پښتو ژباړه، روښانیان د مغلو تاریکیان (تاریخ)، ورکه خزانه، د هم توک، ۲۰ مخ، د خیرالبیان سریزه ۴۶ - ۴۷ مخونه.

(۲) د پښتو اکیډمۍ د مخطوطاتو فهرست (قلمي) د کاتب الحروف ترتیب او تالیف.

(۳) روښانیان، ۹۵ مخ. پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه، د دکتور محمد شفیع مقاله.

(٤) پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- د روښانیانو د نورو کتابونو تألیف:

د کابل د خطي نسخو په کتابتون کې استاد حبیبي یو مجموعه موندلې چې په دې مجموعه کې یوه رساله یقیناً د بایزید روښان تألیف ده او دا ده یوه مرید چې همدان نومېږي په (۱۰۴۳هق) کال کښلې ده.

دا رساله د رسالهٔ غوثیه له نیمګړې نسخې نه وروسته په نیمګړي ډول شروع شوې او یو ځای په واضح ټکو یکې لیکل شوي دي:

«قال بایزید مسکین: مع الساکن ذکرالله فضیلة و ذکرالله فریضة لا یذکر للانسان شیی بغیر معرفت الاسمه وچون ترا از خدای پرسند، چه جواب میدهی وچه جواب میگوئی؟ آن روز دروغ گفتن بکار نیاید و به دروغ نگذری و نجاة نیابی که خدای تعالی به دروغ گویان لعنت گفته است کما قال فنجعل لعنة الله علی الکاذبین ...».

داش هم لکه د روښان د حینو نورو آثارو غوندې په عربي او فارسی دی او د لیکوالی بڼه یې هم د ده نورو آثارو ته ورته ده او چې په صراحت سره د بایزید مسکین نوم اخلی دا هم د خیرالبیان، صراط التوحید او مقصودالمؤمنین سره سم دی او بل دلیل دادی چې دا رساله داسې ختمېږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«قال بایزید مسکین ابن عبدالله : راحت روح کان وصف الله وعذابه صفة البشریة، فکل راحة یهلك عن الانسان بخیر وصف الرحمن.

این رساله مختصر کردم تمام عاملانش امن یابد جاویدان تمت تمام شد، کار من نظام شد، امیدوار است بالطف باری، همدان ابن شیخ نعمت (۱) مرید میان روښان انصاری تحریر فی تاریخ ۱۰۴۳ ق (۲)،(۳)

د دی صراحت او نورو دلیلونو له مخې استاد دا اثر دبایزید روښان یو بل ورك اثرګڼي چې د دوی په لاس راپیدا شوی او د بایزید روښان د آثارو علاقمندان ورسره اشنا کېږي، خو نوم یې ترا اوسه نه دی ښکاره چې دا د ده کومه رساله ده؟

۸- مکتوبات :

ډاکتر جهانګیر په اورینټل کالج مګزین کې په خپله مقاله کې د روښان له لیکنو څخه د ده «مکتوبات» هم یاد کړي دي خو څرګنده نه ده چې دا د ده د سوړ و لیکونو مجموعه ده.

---

(۱) اصل: نیعمت. (۲) اصل: (۱۴۳) خودهمدان په هغه مهرکې چې په همدې مجموعه لګول شوی د اسنه ۱۰۴۳ ده او دا مجموعه دهمدې سړي په لاس ترخیرالبیان اتلس کاله پخوا لیکله شوې ده.

(۳) حبیبي، استاد عبدالحی، د خیرالبیان دعکسی نسخې سریزه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او که مطلب یې حالنامه وي (۱) .

د تاریخونو له دې لیکوونکو چې د بایزید روښان د شاوخوا حکمرانانو د درباروونو او د علماؤ مدرسو ته د خپل مسلک په باب د استاځیو په لاس لیکونه استولي دا خبره تائیدیږي چې د ده مکتوبونه دې هم را ټول شوي وي او خصوصاً دا چې ده د کابل حاکم ته د روښانیانو د وړلو له کبله یو لیکلی پروتست استولی دی (۲) دا خبره لا سنه ټینګوي .

۹- واجید دی شلوک :

د خیر البیان مصحح او محشی ښاغلی قاسمی لیکي چې :

« واجید دی شلوک » د پنجابي یو منظوم کتاب دی چې « او نکار نا تهه » ترتیب کړی ، د ځینو خلکو دا خیال دی چې د دې لیکوونکی هم دغه بایزید دی (۳) .

ډاکتر محمد شفیع بیا وایي چې په تذکرة الابرار کې لیکل شوي دي چې د بایزید د جوګیانو سره هم خبرې اترې وې ، خو په حالنامه

(۱) قاسمي ، عبد القدوس ، د خیر البیان سریزه ، ۴۰ مخ .

(۲) په پښتو مجله کې د ډاکتر محمد شفیع مقاله ،

(۳) د خیر البیان سریزه ، ۵۰ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې په دې باب کوم واضح شهادت نشته ، خوکه بایزید هم هغه واجید وي چې شلوک یې نظم کړی (لکه د جالندر د انصاریانو خیال دی) نو دا معلومېږي چې بایزید دعوای هند روایاتو کافی علم لرلی او د حالنامې د مرتب څېني اشعار به یقیناً د هغه اثر په بناء لیکلی شوي وي چې د شلوک اغېزه پرې شوې وه (۱).

د بایزید روښان د لیکنو په لړ کې دا اثر د « وجید ادی شلوک » په نامه د پښتو ژبې د زده کړې لارې » نومې کتاب هم یاد کړی دی (۲).

استاد حبیبي له دې کبله چې ددې اثر او د مکتوباتو پته نشته دا دواړه لیکنې د بایزید روښان په آثارو کې نه شمېري (۳).

۱۰- د روښان شعرونه :

تراوسه د بایزید بشپړ شعرونه په لاس کې نه وو. خو د ځینو لیکنو له مخې دا اټکل کېده چې ده دې بشپړ شعرونه هم ویلي وي.

لومړی به په کابل کې د روښان د بندي کېلو په باب د ــ

(۱) پښتو مجله ، د ډاکتر شفیع مقاله .
(۲) قاضي فضل غفران او ګل افضل خان ، «د پښتو ژبې د زده کړې لارې» ، پښتو اکیډیمي ، د پېښور یونیورسټي ، ۱۹۷۱ع ، ۱۲۲ مخ .
(۳) استاد حبیبي ، د عکسی خیرالبیان سریزه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادبیاتو د تاریخ دا روایت چې د معارف له خوا یې لیکلی ولولو:

« میرزا محمد حکیم پیر روښان په سیاه چاه کې قیدی کړی ؤ، مګر پس له څو وخته چې یې وکتل دی هلته ژوندی ؤ او د پیر اشعار یې په دغه تور زندان کې ویلي وو...»(۱)

اخوند درویزه سربېره پر دې چې د مخزن په پای کې د بایزید روښان د څلور ژبي خیرالبیان یادونه کوي د مخزن په سریزه کې د ده د پښتو اشعارو په باب لیکي:

« و آن ... بزبان افغانی شعر میگفت ... و شعرهای لایعنی به افغانان میخوند ....»(۲)

دا روایتونه ښیي چې بایزید روښان بشپړ شعرونه هم ویلي دي، خو ځینې کسان د ده خیرالبیان شعر ګڼي، ځکه له دې خبرو نه مراد خیرالبیان بولي، لیکن د حالنامې دا صراحت چې: « (بایزید) اول سړی ؤ چې پښتو قصیدې، غزلې، رباعیات، قطعې، او مثنوي یې جوړې کړې، چې د ده نه اول ځینې کسانو یو-یو یا دوه-دوه نظمونه ویلي وو او بس»(۳) په دې باب چې بایزید روښان بشپړ شعرونه

---

(۱): د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، ۲۷۲ مخ.

(۲): مخزن، قلمي نسخه.

(۳) حالنامه: روښانیان د مغلو تاریکیان، ۱۳۵ مخ. پښتو مجله، ډاکتر شفیع مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویلي او د شعرونو دیوان یې درلود ، د هیڅ ډول شک ځای نه
پرېږدي .

همدارنګه د روښانیان په کتاب کې د بایزید یو فارسي شعر هم قید شوی دی چې ښکاري د اشعر هم له حالنامې نه اخیستل شوی وي (۱) که څه هم شعرېې کمزوری دی خو څرګندوي چې بایزید روښان دري شعرونه هم ویلي وو. خو اوس د «فرحت المجتبیٰ» له تر لاسه کېدلو نه څرګنده شو چې بایزید شعرونه ویلي او لکه حالنامه چې وایي قصیدې یې انشا کړي دي (۲) .

۱۱ - سرودونه :

د حالنامې د ښکنې له مخې بایزید روښان د پښتو موسیقۍ په برخه کې هم لوی خدمت کړی دی او هغه دا چې په پښتو موسیقۍ کې یې د سلوک او رنم سرودونه جوړ کړل او حالنامې دده له خوا د شپږ جوړ کړی سرودونه یاد کړي : ناسري (دهناسري) پنځه پردې ، څلور پردی ، د جنګ آهنګ ، د شهادت مقام . په بایزید باندې سرود له ورکوالی اغېزه کوله او چې سرود به ویل کېده نو دی به په وجد کې راغی (۳)

---

(۱) د روښانیان د مغلو تاریکیان ، ۸ ۶ مخ .

(۲) فرحت المجتبیٰ ور وسته د رپېژندل کېږي .

(۳) روښانیان د مغلو تاریکیان ، ۱۳۵ مخ . پښتو مجله ، د ډاکتر شفیع مقاله .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د « روښانیان » مؤلف د دوهم امیرخسرو لقب ورکړی دی (۱) په هندي توګه مونږ هم د ده سره دونه دیوه ار ځښتاك اثر په توګه یاد ولای او قید ولای شو.

۱۲- فرحت المجتبیٰ:

دا د بایزید روښان یو منظوم اثر دی چې د ښاغلي زلمي هیوادمل په زیار راوښاند د علم نړۍ ته ور وپېژندل شو. ارواښاد دوست محمد بریخ په کندهار کې د روښانیانو د مکتب یوه نیمګړې نسخه درلوده چې په ۱۳۵۳ ش (۱۹۷۴ ع) کال پښتو ټولنې ته یې راوړه، او د روښاني رسالې په نامه یې خپره کړه؛ بیا په ننګرهار کې ښاغلي زلمي هیوادمل د دې کتاب تر دې ښې بشپړه نسخه پیدا کړه چې هلته لیکل شوې وه: « دا تصنیف د میاروښان دی » خو کله چې دی هند ته لاړ، هلته یې د ډیلي په ملي موزیم کې د همدې کتاب یوه بشپړه نسخه وموندله چې نوم یې « فرحت المجتبیٰ » دی او په دې اساس ثابته شوه چې دا اثر هم میاروښان تالیف کړی دی. اثر سرتر پایه د قصیدې په بڼه، دلنډیو په سجع: « ... ینه » ویل شوی او روښاني تصوف یې روښانه کړی دی (۲).

---

(۱) روښانیان، ۱۳۶مخ.

(۲) خیرالبیان، د حبیب الله رفیع سریزه، د قاسم بنوی چاپ، ۳۰مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۹) خوړپان :(۹)

استاد حبیبي لیکي چې راورټي د خپل پښتو ګرامر په سریزه کې خیرالبیان د «خوړپان» په نامه یادکړی دی(۱) خو سرالف کیرو د دې پټهانز په اردو ژباړه کې په واضح ټکو لیکلي شوي چې د بایزید دوه مشهور آثار خیرالبیان او خوړپان دي (۲) اما په دې برخه کې یې کوم سند نه دی وړاندې کړی.

کله چې په دې باب له استاد حبیبي سره وغږېدم هغوی وویل چې په دې نامه که د بایزید کوم اثر وي، نو ښایي چې دا «خوړپان» د «خوړې پاڼې» اوښتی شکل وي.

زما اټکل دا دی که پیر روښان «خوړې پاڼې» لري نو دا به هماغه «مکتوبات» وي چې وړاندې یاد شو، نو ځکه ما «خوړپان» ته د بایزید د آثارو شمېره ورنه کړه او د سوالیې په نښه مې قیدکړ.

---

(۱): حبیبي، پوهاند عبد الحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۰۱ مخ

(۲): سراولف کیرو، پټهان، د سید محبوب علي اردو ترجمه، پښتو اکیډمی، ۱۹۶۷ ع کال، ۲۸۱ - ۲۸۲ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲)

روښان دوله لیکنې

تر دې ځایه مو د بایزید روښان هغه لیکنې او آثار یاد کړل چې پخپله زموږ په لاس کې وو او یا د تاریخي سندونو له مخې د ده ګڼل شوي دي، اوس به نو هغه لیکنې یادې کړو چې په ترلاسه شویو نسخو کې د لیکوال نوم نشته خو د اټکل له مخې یې د ده بللای شو:

۱۳/۱ - رساله غوثیه:

د استاد حبیبي له خوا د بایزید روښان د یوه نوموړکي اثر د راپیدا کېدلو په برخه کې مو ویلي وو چې له دې اثر سره ځینې نورې رسالې هم په یوه پښتي کې ګنډلې شوې دي چې په هغو کې یوه هم رساله غوثیه ده، دا رساله د پای پاڼې نه لري نو ځکه یې مولف نه دی ښودل شوی، خو استاد حبیبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اټکل کوي چې د دې رسالې د لیکوالۍ د ډول او مطالبو اداء د پیر روښان آثارو ته ورته ده، که موږ د دغې رسالې شباهت د روښان له نورو آثارو سره په مضامینو او ناوړې عربي انشاء او ماتو ګوډو دري منظوماتو کې وګورو نو ضرور د افکر پیدا کېږي چې دغه رساله غوښیه به هم د بایزید تالیف وي (۱).

---

(۱) استاد حبیبي، د عکسی خیر البیان سریزه، ۳۳ - ۳۴ مخونه.

(۳)

د روښان د پیروانو لیکنې

بایزید روښان ډېر پیاوړي او ایماندار ملګري درلودل چې ټول د سیاست په ډګر کې سربېره د ادب او عرفان په ډګر کې هم ګړندي وو او اکثرو یې لکه د ده غونډې پر دوو، درېو او ان څلورو ژبو لیکنې کولای شوې، چې دلته یې د لیکوالو ملګرو په لیکنو غږېږو:

(۱): «ارزانی»

د بایزید له تکړه ملګرو نه یو هم ارزانی دی چې لکه ده غوندې یې په څلورو ژبو کښنې کولای شوې او شعرونه یې ویل، سربېره پر هغو آثارو چې د ده لیکلي، ځینې کسان

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چې دخيرالبيان په ليکلو کې هم لاس لري (۱) او ميا- روښان د پښتو ليک دود رساله د ده په سپارښتنه ليکلې ده (۲) خو په خيرالبيان کې د اسې برخې نه ليدلې کيږي چې هغه دې له بايزيد نه پرته بل چاليکلې وي او خصوصاً داچې خيرالبيان بايزيد روښان په يوازې ځان ليکلی له هغه وصيت نه هم ښکاري چې حالنامې قيد کړی او د ده خپلو ملګروته دمړينې په وخت ويلي وو چې ما هرڅه په خيرالبيان کې ليکلي او زما لارښوونې د خيرالبيان په وسيله بشپړې شوې دي (۳) او هم د رسم الخط د رسالې په باب د اخبره سمه نه ده ځکه بايزيد پخپله د دې توروتا کل خدايي الهام بولي (۴).

دارزانی لياقت او علمي قوت د ومره زيات و چې حتی مخالفينو هم سترګې نه شوې پټې کړې پټولای چې ان- اخوند درويزه هم د ده فصاحت او تېز فهمي منلې ده (۵).

ارزانی په قام سربن، زمند، خوښګی او د قصور او سپد ونکی و، د پلار نوم يې برهان و (۶) او د ده نور

---

(۱) تذکرة الابرار، ۱۴۹ مخ. د روښانيان ۹۳ مخ او نور.

(۲): وړکه خزانه، د وهم ټوک، ۲۰ مخ او داسې نور.

(۳): پښتو (مجله) ۲ کال، ٤ ګڼه د ډاکتر محمد شفيع مقاله.

(٤): وګوره د خيرالبيان د سرخو رلس مخ نه. (۵) تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(٦): دا مطلب د ده پخپل ديوان کې راغلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادیبان ملا علی او ملا عمر چې دوی هم د پیر روښان پیروان وو
د ده وروڼه وو (۱). عبدالحلیم اثر بې له دې چې سند وښیي
د ده نوم محمد عزیز ارزاني لیکلی (۲)؛ د ارزاني ژوند د ده
د خپلې وینا له مخې تر یو زر او لسم (۱۰۱۰) لېږدیز (هـ ق) کال
پورې یقیني دی:

داغزل په تاریخ ښکلی   په حساب د دوست "دغو" دی

"غین"، "زې"، "دال" یې ځلوې   په شپږ یا د حساب ده وه دی (۲)

ده هم لکه د پیر روښان غوندې د پېر آثار لیکلي
چې تر اوسه یې دا لیکنې تر لاسه شوې او یا په آثارو کې یادې
شوې دي:

۱/۱۴ - د ارزاني پښتو دیوان:

ارزاني په پښتو کې یو لوی دیوان کښلی دی چې تر ټولو
بشپړه نسخه یې استاد حبیبي لیدلې ده، د استاد حبیبي د یادښت

(۱) د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۸۲ مخ.

(۲) روحاني رابطه او روحاني تړون، ۵۲۵ - ۵۲۷ مخونه. ښايي دا اشتباه
ښاغلي اثر ته د ارزاني له دې شعر نه ور پېښه شوې وي: دی په خوېشکو کې عزیز دو اله نوم یې برهان دی
خو د الله له عزیز نه په هیڅ ډول د امقصد نه راوځي، چې دا دې د ده نوم وي، بلکه
د شعر نه د دوی معناوې اخیستې شي، یا دا چې د دوی کورنۍ په خوېشکو کې عزیزي یا عزیزخېل
دي او یا یې مطلب دا دی چې د دوی کورنۍ په خوېشکو کې یوه درنه او معززه کورنۍ ده.

(۳): د ارزاني دیوان، ۸۸ مخ، د بېنوا د کتابتون لاس کښلې نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له مخې د دې نسخې او یا پاڼې غزلې د رلو دې چې (۱۴۰) مخه کېدلې، (۱۴۰) پاڼې اخلوېنې وې چې د وه سوه اتیا مخه کېدلې، په هر مخ کې یې پنځلس کرښې وې، چې په دې شمېر یې یوځل بیتونه شپږ زره کېږي. استاد حبیبي د انسخه د پښتو په بالاحصار کې د سید فضل صمدانی په کتابتون کې لیدلې وه (۱). د ده د دیوان یوه بله نسخه د برټش موزیم د پښتو په قلمي نسخو کې په (۴۴۹۶) نومره خوندي ده (۲)، ښاغلي رښتین دا نسخه دارزانی په خپل قلم کښلې (۳) خو د برټش موزیم په فهرست کې دا ټکی نشته، د دې دیوان د یوې نسخې نقل د بېنوا په کتابتون کې هم شته (۴)، د دې دیوان یوه نسخه د پېښور د موزیم په کتابخانه کې هم وه (۵)، د پېښور د پښتو اکېډمۍ په کتابتون او د محمد نواز خټک سره یې هم د دیوان نسخې شته (۶) او هم دارزاني د برش غزلې ښاغلي همیش خلیل د ورکې خزانې په لومړي ټوک کې خپرې کړې دي (۷).

---

(۱) د استاد حبیبي قلمي یادښت. (۲) د برټش موزیم د پښتو نسخو کتلاګ، ۹۱ مخ، ۱۹۶۵ ع کال

(۳) وګورئ: هېواد، ۱۹ کال، ۱۱۶ ګڼه، ۱۳۴۶ کال د زمري ۲۴، د ښاغلي رښتین پښتو د خطي نسخو فهرست

(۴) په دې لیکنه کې له همدې نسخې نه استفاده شوې ده. (۵) پښتو مجله لومړی کال، ۴ ګڼه د مولانا عبدالقدوس قاسمي مقاله، د بایزید روښان مذهبي افکار (۶)، ورکه خزانه، لومړی ټوک ۲۹۱-۲۹۲ مخونه. محمد نواز خټک دارزانی د دیوان قلمي نسخه تر خپلې مړینې پوه اوونۍ وړاندې د پېښور پښتو اکېډمۍ ته له خپلو ټولو نورو آثارو سره وبخښله.

(۷): ورکه خزانه، ۱۸۲ - ۲۰۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارزاني د دېوان ټول شعرونه د تصوف او سلوک په باب دي او د وحدت الوجود د رانه يخشونه يې په خوږه ژبه پکې رانغښتي او د کامل پير د موندنې سپارښتنه يې پکې کړې ده.

دی پخپله هم د خپل دېوان په باب وايي:

د فقير پښتو دېوان دی   دا دېوان حقاني خوان دی (۱)

بيا په همدې بولله کې وايي:

دی ريخته په څلور ژبو   دی بيان په څو الوان دی (۲)

او ورپسې د خپل دېوان محتويات پخپله پخپل شعر کې يادوي سره له دې چې ښاغلی همېش خليل په ورکه خزانه (۳) او استاد حبيبي د پښتو ادبياتو په تاريخ (۴) کې د ارزاني دا شعر د بايزيد روښان او خيرالبيان په باب گڼلی او وايي چې ارزاني خيرالبيان ته دېوان ويلی دی، خو د ده د دېوان له ژورې کتنې څخه ډېره ښه څرگندېږي چې فقير د ده ځان ته ويلی نه بايزيد روښان ته او پر دې سربېره ټولو روښاني شاعرانو له ځان سره د فقير کلمه راوړې او بايزيد روښان ته «مسکين» وايي نه «فقير».

د فقير دېوان پښتو دی   د سعدي دی له شيرازه

---

(۱): د ارزاني د دېوان، قلمي نسخه، ۶۵ مخ.

(۲): 〃 〃 〃 〃 ۶۹ مخ.

(۳): وگورئ: ورکه خزانه، لومړی ټوک، ۲۹۰ - ۳۹۱ مخونه.

(۴): وگورئ: د پښتو ادبياتو تاريخ، دوهم ټوک، ۳۰۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی خپله وینا منطق الطیر صم بولي او د لوی کلام (قرآن)
پښتو تفسیر یې هم بللی دی:

دغه شعر دی لوستلی | پرخپل من منطق الطیر (۱)

* * *

دی د لوی کلام کلام دی | په پښتو کښلی تفسیر دی (۲)

۱۵/۲ - دارزانی بې نومه مجموعه:

دارزانی پښتو دیوان د په لاس کې نسخې له مخې په ۱۰۶ مخ کې ختمیږي او په یوه رباعي کې وایي:

دا دیوان دلته تمام دی | کل د دین په اهتمام دی
چې د دین پښتو کلام دی | دی بیان له حق اسلام دی

بیا له «بسم الله الرحمن الرحیم» نه وروسته یوه بله مجموعه پیلیږي چې تر بېلو بېلو سرلیکونو لاندې یې په پرله پسې څلوریزو مطالب نظم کړي دي. تر اوسه په پښتو کې لومړی شاعر دی چې په څلوریزو کې یې سر مو شبتي او اوږده مطالب راوړي دي. د دې مجموعې سرلیکونه: «حمد، نعت، ادب، مېوه دا ره ونه (خیر رسول) د حسین منصور وصف، دڅوند او-

---

(۱): د ارزانی دیوان (قلمي نسخه) ۸۷ مخ

(۲) « « « « « «

(c) ketabton.com: The Digital Library

او مړه کېدلو بیان، نصیحت، اخلاص بیان، طمع، د پنځو بناء ـ مسلماني بیان/ د شریعت بیان او له دې وروسته يې د روښاني تصوف اته پوړې څېړلې، د الله تعالی پاک نوم یادول، د فلک د گردش بیان، د مرگ بیان» او نور دي. د امجموعه د دیوان له ۱۰۶ مخ نه وروسته چې د دیوان ختم شوی شروع کېږي او بیا تر ۳۱۸ مخ پورې رسېدلې، خو بیا هم تر سره شوې نه ده او نوره نسخه نیمگړې ده، له دې نه ښکاري چې دا ئ آني دا مجموعه چې د روښاني لارې مهم مطالب يې پکې ویلي، د ده د دیوان نه زیاته او لویه وه.

۳/۱۶ - د حضرت رسول خوب:

د حضرت رسول خوب دارزاني بله لیکنه ده چې دیوي بې نومه قلمي مجموعې په او ومه برخه کې په ځانگړې توگه خوندي شوې ده(۱).

په دې نسخه کې په ۲۳ بېلو بېلو برخو کې د پښتو د پخوانیو وینا والو وینا وې راغلي دي او د کلتور او اطلاعاتو وزارت په خطي کتابتون کې ساتله کېږي(۲).

(۱) وگورئ: د پښتو پخوانۍ تذکرې، حبیب الله رفیع، د تاریخ او ادب ټولنې خپرونه، ۶۴ مخ.

(۲) د نیازي پېژندگلوی لپاره وگورئ: کتاب مجله، لومړی کال، لومړۍ گڼه (د ۱۳۵۲ کال وری - غبرگولی) د پښتو یوه نوموړي مجموعه"، د لیکوال مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې رساله کې ارزانی د حضرت محمد (ص) یو خوب تشریح کړی دی:

داکیسه په دې څلوریزه پیل شوی:

(وا وره) ای د آدم زویه   ورځ به د رښتیو لویه
که هغه خواري ویښې   تا به پیل کاندې له زویه

* * *

او د پای څلوریزه یې داده:

ارزاني ولې نه ژاړې   ځېل مقصود ولې نه غواړې
هری ستا د عمر شپې   څوک ولاړې دی څوک ولاړې

همدا کیسه د عبد الغنی کاسی په جونګ کې د «فقیر سلیمان»
په نامه راغلې ده [1] (دالفاظو په لږ تغیر) خو له سبک، جوړښت او څلوریزو نه تو
ځنې یې څرګندېږي چې دیوه نکی به یې ارزانی وي.

۴/۱۷- دارزاني نثر:

دارزاني د نثر هم یوه کوچنۍ رساله شته چې د ده له پښتو
دیوان سره یوځای وه او استاد حبیبي خوښونې ترې کړې دی (۲).

---

(۱) دا جونګ د بیانات افغانی په نامه په ۱۱۴۲ هق کال په ملتان کې د عبد الغنی
کاسی په قلم کښل شوی او خطی نسخه یې د لیکونکی په کتابتون کې خوندي ده.
د نریالي پېژندګلوی له پاره وګورئ: ادبي ستوري د لیکونکی تالیف، ۱۳۵۲ - پښتو ټولنه.

(۲) دا یاد د پښتو نه ارها بناد استاد حبیبي ماته راسپارلې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې نثر کې هم لومړی دیني مسایل او د اسلام پنځه بناوې بیان شوي دي ، بیا یې د روښانی تصوف اته مقامات پکې څېړلي، وروسته یې روح څېړلی لکه : روح جاري، روح مقیم ، روح امین روح قدسی او په دې پسې یې نور مسایل راوړي دي .

دا رڼآئی نثر د بایزید روښان په نسبت ډېر روان ، خوږ له وینګ سره سم او سجع ډېره کمه پکې ده .

د دې نثر یوه کوچنۍ ټوټه به د نمونې په توګه ولولو:

« تره ذکر دې وړکه - دسړي اندامونه خدای کړي دي، ده اندام بخره شته ، سترګې خدای کتو لره کړي دي او خله (خوله) خدای خبرو لره کړې ده ، او پوزه خدای دم لره کړیدا ، او غوږ خدای اوریدو لره کړیدی او پښې خدای یا نه لره کړیدي او زړه خدای یادو لره کړیدی چې هیڅ دم د خدای له یاده مه یې تش نسا سه او مه یې و باسه » .

۵/۱۸ - چهار رما (؟):

اخوند درویزه په تذکرة الابرار کې ددې یو کتاب د « چهار رما » په نامه هم یادوي(۱) چې استاد حبیبي په پښتانه شعرا کې هم دا نوم راخیستی (۲) خو پوهاند رښتین د پښتو ادب تاریخ -

---

(۱) : تذکرة الابرار والاشرار ، ۱۴۹ مخ.

(۲) : پښتانه شعرا ، لومړی ټوک ، ۲۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې داتوم یې له کوم سنده «چار رساله - چار زبان» سنې دلی (۱)، د ادبیاتو د تاریخ په کتاب کې یې بیا داتوم د راورټي په حواله «چهار رساله» کښلی دی (۲).

څرنګه چې د دې کتاب نسخې په لاس کې نشته نو نشي ویل کېدای چې اصلي نوم به یې څه وي، البته کېدای شي چې اخوند درویزه داکتاب لیدلی وي نو ځکه یې «چهار رما» بللی دی.

۱۹-۲۰-۲۱/۶-۸۷ - دارزاني عربي، فارسي او هندي شعرونه

اخوند درویزه لیکي:

«ارزاني چون تېز فهم وفصیح زبان بود، در انواع ضلالت وبدعت شعر افغاني، فارسي و هندي وعربي بیان کرده» (۳).

ارزاني پخپله هم وايي:

دی ریخته په څلور ژبو دی بیان په څو الوان دی (٤)

* * *

یا: هر غزل مې د دل تار دی چې اوید لی دا چو تار دی
په څلور ژبو اوبدلی دارزاني افغان کښتار دی (٥)

---

(۱): د پښتو ادب تاریخ، ۳۷ مخ.

(۲): د پښتو ادبیاتو تاریخ، صدیق الله رښتین، د ادبیاتو پوهنځي د څلورم ټولګي له پاره، د پوهنتون ګستتنری چاپ، دارزاني برخه.

(۳): تذکرة الابرار والاشرار، ۱٤۹ مخ.

(٤): دارزاني دیوان، ٦٦ مخ.

(٥): دارزاني په قلمي دیوان پورې نښتې مجموعه.

حافظ عبدالقدوس قاسمي ليکي:

«ده په فارسي، هندي او پښتو درې ژبو کې شاعري کوله او په هره ژبه کې يې يو يو ديوان لرلو، د ده فارسي او هندي اشعار لا ورک دي (۱).

ښاغلی همېش ليکي:

«ارزاني د خپل دور يو فصيح او بليغ شاعر و چې د پښتو نه پې علاوه په فارسي، عربي او هندي کې هم اشعار ويلي دي، بلکه په دغه درې واړه ژبو کې يې لکه د پښتو ديوانونه ترتيب کړي دي» (۲).

دا چې تر اوسه روايات څرګندوي چې ده هم لکه خپل پير ميا روښان غوندې په څلورو ژبو وينا کړې ده نو له بده مرغه چې د عربي، فارسي او هندي اشعارو بېلګې يې لا تر اوسه نه دي تر لاسه شوې او دا ديوانونه يې ورک دي.

۹/۲۲ - د ارزاني مګويات:

د روښانيانو ډېرې خبرې په رمز او اشاره دي او خصوصاً ارزاني هر ځای وايي چې زما خبره رمز او اشاره ده، نو پوره خبره نشم کولای او له ډاره ټول حال نشم ويلای:

---

(۱) پښتو مجله، لومړی کال، څلورمه ګڼه (۱۹۵۹ ع).

(۲) ورکه خزانه، لومړی ټوک، ۳۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قفقز وینا د سر سره   رښتیا نه وایئ د ترسه

نو په دې اساس د ده په شعرونو کې داسې خبرې هم راغلې چې هغه باید هر چا ته و نه ښيي، ځکه چې یې دا دیوان ترتیباوه نو دا مکویات شعرونه به یې ترې بېل کړي او له ځانه سره یې خوندي کړي دي، په دې برخه کې دی پخپله صراحت کوي:

دال - د دې دیوان خبرې   ګل د زړه دي مرغلرې
واړه ګو (ی) یې دي پیلي   ګل «مکوي» شوې ځنې لرې (۱)

او دا صراحت ښيي چې ده به د مکویات مجموعه بېله جوړه کړې او له ځانه سره ساتلې وي، کاش دا خبرې هم ترلاسه شوې وای چې د دوی د نړه له اصلي حقه نه خبر شوي وای!

ملاعمر (۲)

ملاعمر خویشکی د ارزاني ورور دی، دی هم د علم او قلم څښتن ګڼل شوی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې نوم راغلی او ورور ستیو اخځو هم یاد کړی دی.

---

(۱): د ارزاني دیوان، قلمي نسخه، ۹۶ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱/۲۳ - د ملا عمر شعرونه:

د ملا عمر شعرونه تر اوسه چېرې نه وو لیدل شوي، یوازې استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې کښلي چې دده او دده د بل ورور علي محمد په شعرونو به د دې اثر په دریم ټوک کې خبرې وکړو (۱)، تر اوسه د پښتو ادبیاتو د تاریخ دریم ټوک نه دی خپور شوی، نو ځکه د ملا عمر شعرونه د چا لاس ته نه دي رسېدلي، له ما سره د عبدالغني کاسي د «بیانات افغاني» په دوهمه برخه کې د عمر په نامه یو نظم شته، د دې جونګ زیاتې وینا وې د روښانیانو ښکارې نو ځکه زه دا اټکل له مخې دا شعر د عمر روښاني «ګڼم او دا چې د فکر او محتوى له مخې هم دا شعر د روښاني شعروالو د مکتب ښکارې، دا اټکل لا پسې پیاوړی کوي، د دې شعر کسر دا دی:

د کورغه تنګه خونه، نې د ریځه شته نه یې ورونه
په کور کې د بدانو ښادي نشته لوړ د لوړ، عذابونه

(۳) علي محمد

ملا علي محمد د ارزاني بل ورور دی، دی هم ښه ادیب او د خوږې وینا خاوند دی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې—

(۱) وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۸۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم راغلی او ورو ستیو اخځو نو هم سبق دلی دی.

۱/۲٤ - دعلي محمد شعرونه:

ماته دعبدالغنی کاسی له جونګ نه دمیا علی محمد په نامه هم یو نظم لاس ته راغلی چې په ادبي ستوري کې مي خوندي کړی او اټکل کیږی چې داشعر هم دده دی (۱).

څینې کسانو دحالنامی بشپړو ونکی علی محمد مخلص او دا علی محمد یو بللی دی، خو څرنګه چې داوږ آکنی پلار دده د خپل صراحت له مخې برهان نومیده نو څکه ددی علی محمد پلار هم برهان دی، سره له دې چې دحالنامې دراغونډوونکي علی محمد پلار دده دخپل صراحت له مخې ابابکر کندهاری دی نو څکه دواړه علی محمده یو تن نه دی او دمخلص تخلص هم باید دیوه له نامه سره مل کړو، نه د دواړو.

دعبدالغنی کاسی له جونګ نه د میا علی محمد تن لاسه شوی شعر چې په قوي اټکل دهمدې علی محمد دی یو خاص ډول جوړ ښت لری، تصوفی مطالب پکې راغښتل شوي او دشعر جوړښت یې داسې دی چې په ویلو سره یې سړی دیوه خاص آهنګ احساس پکې کوي او دا ښيي چې دا او دنورو شاعرانو دې ته ورته شعرونه به چې په دې -

(۱) وګوره: ادبي ستوری، لومړی شاعر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جو نګ کې څو ندي دي په خاص صوفیانه حلقوکې په یوه خاص وزن و یل کېدل (۱) او چې یوځل بېرته تر شاوګورو او د بایزید روښان له خوا د سرودونو د جوړولو په برخه کې ـ د ده له خوا د سلوک د سرود ایجاد را یاد کړو نو بیا د ا اشکال ـ هم کولای شو چې دا خاص ډول شعرونه به له همدغه سرو د سره چې بایزید روښان ورته جوړ کړي وو، ویل کېدل او روحی تز کیه به یې تر ې تر لاسه کوله (۲) او هم د د ې جو نګ هغه شاعران چې شعرونه یې د علي محمد د ې شعر ته ورته دي، روښانی شاعران ګڼلای شو .

(٤) میرزا خان انصاري

میرزا خان انصاري د بایزید روښان لمسی او د روښانی تصوف او لار ې روښانونکی شاعر دی .

۲۵/ ۱ ـ د میرزا خان دیوان :

د میرزا خان انصاري د یوان د ډېر ې برخې لري، د ده د دیوان په لومړ نۍ برخه کې یوه او ږ ده الف نامه ده ، بیا ـ

(۱) : د د ې صوفیانه حلقې په باب وګورئ : ادبي سټوري له ۱ ـ ۱۷ مخ پورې:

(۲) : وګورئ : په همدې رساله کې د روښان د لیکنو او آثارو برخه .

بوللی (قصیدی) او ورپسی بدلې (غزلې) راغلی دي ، دچاپي نسخې ټول پاڼې يې ۲۵۲ ټوکې دي (۱) .

دمیرزا خان انصاري د دیوان نسخې دلندن، پېښور، کابل او په ځینو نورو کتابخانو کې شته . څو نسخې يې په برټش موزیم کې خوندي دي ، دوې نسخې يې د پښتو ټولنې په کتابتون کې، يوه يې د اطلاعاتو او کلتور وزارت په خطي کتابتون کې ، يوه يې په کوټه کې د سیال کاکړ په کتابتون کې او یوه نیمګړې نسخه يې د لیکوال په کتابتون کې ده او نورې نسخې يې هم په بېلو - بېلو کتابتونو کې شته . یوه نسخه يې چې د دو نسخو له مخې ترتیب شوې ده په ۱۳۳۴ هـ ق کال دکندهاري تاجرانو له خوا په لاهور کې د دیوان میرزا احد افغاني په نامه خپره شوې ده ، او هم يې یوه نیمګړې نسخه هښتخلیل په پېښور کې خپره کړې ده او بیا يې ښاغلي بشیر متین په ۱۳۵٤ هـ ش کال پښتو ټولنې د څو خطي نسخو ترمقابلې وروسته چاپ کړې دی . د ده د دیوان څو څو بوني د روسي ختیځ پوهانو دورن په مجموعه کې هم خوندي دي (۲) ، په څېر یې نظمي ګلشن روه کې يې هم دوینا څو بوني راغلي دي (۳) .

(۱) ددې نسخې د دیباچې پېژندګلوي لپاره وګورئ : دزېري د ۱۳۵۲ کال په کلکیسون کې د لیکوال مقاله .

(۲) : وګورئ : د دورن مجموعه "کریستوماتي" د ۱۸٤۷ ع کال چاپ ۲۵۲-۲۷۳ مخونه .

(۳) : وګورئ ، دپښتو ځواکمنو تذکره ، د لیکوال اثر ، دروستۍ برخه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د میرزا خان انصاري په شعر کې هم د روښاني لاره او مسلك تشریح شوی دی او شعر و نه یې د ځینې له پلوه هم دارزښت وړ دي .

(۵) ـ دولت لواڼی

دولت لواڼی د پښتو یو خوږ ژبی شاعر، د میا روښان مرید او د دیوان خاوند دی ، اټکل کېږي چې د لسمې پېړۍ په دوهمه نیمایي کې به ژوندی وي .

۱/۲۶ ـ د دولت دیوان :

(په دولت لواڼي نه یو لوی دیوان پاتې دی چې بدلې، بوللې، قوافي ، دوه اینې (مثنوی) او د شعر نور ډولونه پکې خوندي دي) نو او سه لومړی شاعر دی چې په کښې عروضي سمې یې پا ړ کې ـ ویلي او مونږ ته را پرې ایښي دي (۱) . د ده د دیوان یوه نسخه په بر تانیه موزیم کې خوندي ده ، دوې نسخې یې د هند درامپور په رضا لایبریری کې ، یوه یې په کابل او بله د غزني د البیروني په کتابتون کې ساتله کېږي (۲).

(۱) : د تفصیل له پاره وګورئ: د دولت لواڼي د یوان سریزه ، داستاد رشاد لیکنه .

(۲) : د دې نسخو پته ما ته کران ملګري ښاغلی حبیب الله رفیع راکړه، (زلمی هېواد مل له بیلو بیلو اخځونو څخه ترلاسه کړېده).

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه نسخه یې د هند په لایبریرۍ کې شته (۱) او چاپي نسخه یې لومړی ځل د پښتو ټولنې له خوا د بایزید روښان د نړیوال سیمینار په ویاړ نوموړي لاس ته راوړسېده.

دده شعر هم لکه د نورو روښانیانو وینا والو غوندې د تصوف او سلوک له بحثونو ډک او د روښاني لارې د روښانانو په برخه کې لکه د نورو روښاني آثارو غوندې یو کهوړ او د پښتو شعر حنوړ اثر دی.

دده دیوان پنځه او په دریو دفترونو ویشل شوی دی، دی هم د نورو روښانیانو غوندې الف نامې لري او د شعر محتوی یې د نورو روښانیانو سره توپیر نه لري. دده قلمي نوړې لیکنې تر اوسه نه دي پېژندل شوي او نوموړي په لاس کې نشته.

(۶) - علي محمد مخلص

علي محمد مخلص د ابابکر کندهاري زوی او د حالنامې راغونډوونکی یو روښاني لیکوال او شاعر دی. دی په روښاني شاعرانو کې زیات شهرت لري، میرزاخان انصاري او دولت روښاني یې یادونه کړې او د خوږې وینا خاوند یې ګڼلی دی.

---

(۱) د هند په کتابخانو کې د پښتو خطي نسخې، ۶۵-۶۶ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱/۲۷ - حالنامه:

په حالنامه کې بایزید د روښان خپل حال لیکلی ؤ (مونږ مخکې خبرې پرې وکړې) بیا دا کتاب داورنګزیب په وخت کې د ده یو عالم مرید له سره راغونډ کړ او د روښانیانو پاتې احوال ونه یې پرې ورزیات کړل. د حالنامې په یوازینۍ نسخه باندې چې د علیګړه په پوهنتون کې ساتله کېږي لیکل شوي:

«حالنامهٔ میاروښان مشکل آسان از تألیف علوخان شینواری»

خو په سریزه کې یې د مؤلف نوم علي محمد کندهاري دابابکر زوی دی (۱).

ځینو اخځونو داسې علي محمد دا ارزاني ورور بللی دی، خو دا ارزاني او د دې علي محمد د پلرونو د نامه سره بېلتون دا خبره بې باوره کوي او مونږ مخکې خبرې پرې وکړې.

همداراز دا علي محمد مخلص د بایزید انصاري د کورنۍ مرید او خادم ګڼي نه پخپله د بایزید، سره له دې چې علي محمد د بایزید د لارې او سنګرمل ؤ او کله چې روښان پیر ارزاني هند ته واستاوه نو علي محمد او ملا عمر چې دا ارزاني ورونه وو، همدلته ورسره پاتې شول (۲). د حالنامې په سریزه کې — علي محمد په دې ټکو لیکي:

---

(۱): کابل مجله، ۱۳۴۳ هش کال، د وهمه ګڼه، د میاروښان حالنامه، د ښاغلي رښتین لیکنه.

(۲): تذکرة الابرار، ۱۴۹ مخ (داښووایي چې ارزاني له بایزید نه ولاړ، خو حالنامه وایي چې بایزید واستاوه.).

(c) ketabton.com: The Digital Library

«الحمدلله حمداً کثیراً ـ بعد حقیر فقیر علی محمد ابن ابابکر قندهاري مرید و خادم خاند ان بایزید انصاري قدس الله سره العزیز...» (۱)

د حالنامې میکروفلم د کابل پښتو ټولنې او د پېښور پښتو اکېډمۍ ته راسېدلی او ښايي چې په سپړلو سره يې د روښانیانو په باب ډېرې نورې تاریکې هم روښانه شي.

۲/۲۸ - د علي محمد مخلص دیوان:

میرزا خان انصاري او دولت لواڼي د مخلص مخلصانه ـ یادونه کوي او شاعري يې ستايي. د ده د دیوان نسخې ډېرې کمیابې دي، یوه نسخه يې په برتانش موزیم کې په (۶۷۵۶) نومره خوندي ده (۲) او هم د روحاني رابطې او روښاني تړون کتاب له اخځونو (مأخذونو) څخه سکاربږي چې د مخلص د دیوان کومه نسخه د دې کتاب له مؤلف سره هم وه او د ده یو نیم غزل يې ترې راخیستی دی (۳).

۲۹/۳ - رساله:

دا یوه منثوره تصوفي رساله ده چې منظومې برخې هم لري د دې رسالې یوه خطي نسخه د بنګال ایشیاټک سوسايټۍ په کتابتون ـ

---

(۱): کابل مجله، ۱۳۴۲ هش کال، دوهمه گڼه.

(۲): وګورئ: د برتانیا د خطي نسخو کتلاګ، د ۱۹۶۵ کال چاپ.

(۳): وګورئ: د روحاني رابطه او روحاني تړون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې خوندي ده چې (۱۳) پاڼې لري او مخلص خپل نوم داسې پکې راوړی دی:

وېمخلص، ته يې ځرګند په هر آوان کـــــه
مرګ، ژوندون، حشر، قيامت څو مقامات سته (۱)

(۷) واصل روښاني

واصل يو بل نامتو روښاني شاعر دی چې په يوولسمه هجري پېړۍ کې يې ژوند کاوه او د حالنامې هغه نسخه چې د دبستان مذاهب مؤلف استفاده ترې کړې، له ده سره وه او اټکل کېږي چې د ميا واصل روښاني او د دبستان مذاهب د مؤلف ليدنه کتنه تر ۱۰۵۷ کال وروسته او تر ۱۰۶۳ هـ ق کال مخکې شوې ده (۲).

۱/۳۰ - د واصل پښتو ديوان:

د واصل د اشعارو بشپړ ديوان لا تر اوسه لاس ته نه دی راغلی، خو د نورو روښاني شاعرانو د ديوانو له مخې اټکل کېږي چې ده به هم لوی ديوان درلود. د واصل يوازې يوه بوللـه او پنځلس غزلې د ملا اختر له بياض نه د استاد

(۱) د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، ۱۱ - ۱۲ مخونه.

(۲) وګورئ: د واصل روښاني د څو شعرونو سريزه، د استاد عبدالشکور رشاد په قلم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالشکور رشاد په زيار تر لاسه شوی چې د خوشحال (رحمه الله) شعر ونه په نامه

د روسانو سمينار له پاره د پښتو ټولنې له خوا خپور شوی او

د واصل د ديوان يوه بشپړه نسخه شاغلی حبيب الله د مل د هند په

رضا لايبرېرۍ کې وموندله چې په ۱۱۸۶ هـ ق کال ملا عطاء الله

ليکلې او (۹۸) پاڼې لري (۱).

۳۱/۲ - د واصل الفنامې:

د واصل دری الفنامې چې له الف نه تر يا يوه يې د مربع

په بڼه ويل شوی دی او په هر بند کې يې يو يو حرف عرفاني

تفسير شوی دی د عبد الغنی کاسي په جونک کې خوندي دي چې

د کاتب الحروف په سريزه او تصحيح د کابل پښتو ټولنې له

خوا په ۱۳۶۰ هـ ش کال د کابل مجلې خپرې کړي دي.

۳۲/۳ - د واصل دری شعرونه:

پوهاند رشاد ليکي: د تاشکند په خطي کتابخانه کې د ديوان واصل

په نامه يو کتاب خوندي دی، د دې ديوان شروع داسې شوې ده:

منکشف شد تا رموز علم الاسماء مرا

ماسوی الله در نيايد در نظر اصلا مرا

د کتلاګ مؤلف ور ته کښلي دي: «دا يوه هندی شاعر

(۱): د هند د کتابخانو پښتو قلمي نسخې، ۱۰۳ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پارسي اشعارو مجموعه ده(۱) مونږ چې دې ته وګورو چې روښانیانو په خپله ژبه لیکنې کولای شوې نو ویلای شو چې ښایي واصل به د دې شعرونه هم ویلي وي، خو بیا هم ځو د ا نسخه و نه کتله شي پرېکړې حکم نشو کولای.

(۸) خواجه محمد روښاني

خواجه محمد یو بل روښاني شاعر دی چې په حالنامه کې یې یادونه شوې ده.

۳۳/۱- د خواجه محمد شعرونه:

د حالنامې په ۴۰۹ مخ کې د خلیفه خواجه محمد شعرونه راغلي دي، سره له دې چې د اشعارو کاتب غلط لیکلي خو بیا هم لوستل کېدای شي، ځ به یې کند هارې ده او د شعرونو بحر یې لنډ دی(۲).

ما ته یو جونګ لاس ته راغلی چې په پېښور کې ښایسته خان نومي کسبلی دی، په دې جونګ کې د خواجه محمد په نامه یا پرې ځوندي وو، د اشعارونه دوه ټوله وو، یو ټول یې لنډ بحر کې په یو خاص

(۱): وګورئ: د حمدي شعرونو سریزه، ۱۶ مخ.

(۲): د روښانیان یا د مخلوتاریکیان، ۱۱۶ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول لیکل شوي وو، چې د واړو ډولو بیلې بیلې بحثې د ولولې او دیوه شاعر نه منکار نه کیدل، خو کله مې چې د خواجه محمد بنګښ له دیوان سره مخامخ کړل نو ډول هلته وموندل شول او س چې د ا موضوع را ښکاره کیږي نو فکر کوم چې د اخاص ډول شعرونه دي چې په لنډه بحر کې ویل شوي دي. همدی خواجه محمد وي چې د کتاب او راغونډوونکي له خوا به د بنګښ په دیوان ورکړ شوي دي او یا هم څرنګه چې خواجه محمد بنګښ پخپله د تصوف او سلوک د لارې لاروی ؤ، نو ښایي چې دی به د بایزید پیر د کورنۍ مرید ؤ، دا خبره په دې هم پیاوړې کیږي چې بنګښ د بایزید روښان مخلصان وو او خصوصاً د ده دا یو بیت خو دا اټکل لا پسې پیاوړی کوي:

پیر روښان د میان علی د میان پنجو شه

هسې پو رته پسې تللی د ان ځیر دی (۱)

او هم خواجه محمد بنګښ د حالنامې د راغونډوونکي معاصر او د واړه د اورنګ زیب په خوښ کې لاړ وند دي وو.

کریمداد (۹)

کریمداد د روښاني کورنۍ یا روښاني لارې یو تکړه غړی دی چې د دیوان تر لاسه کیدلو یې له نو مورکي نه راویوست، فکر کیده چې دی به د جلال الدین زوی کریمداد (چې د بایزید روښان لمسی دی) وي، خو په پارسي کلام کې یې د «بنګښ» تکي د دې —

(۱) د خواجه محمد بنګښ دیوان، ۱۲۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دی خیال ما ځنی ورانه شوې ده (۱)،

۱/۳۴- د کریمداد پښتو شعرونه:

د کریمداد روښانی د پښتو شعرونو نیمګړی دیوان تر لاسه شوی چې د انډیا آفس لندن په کتابتون کې ساتل کېږي، له دې دیوانه د پښتو پښتو اکیډیمۍ نقل اخیستی او خپور کړی یې دی (۲).

د دیوان ... نوی پوره ... سبدلې او دا ښکاروي چې دده دیوان یوه برخه حتی زیاته برخه نیمه خوا شوې ده، ځکه موږ وینو چې د اکثرو شاعرانو دیوانونه ... په دیفو کې ډېرې غزلې خوندي کېږي.

د کریمداد شعر خوږ او روان دی، ځای په ځای یې لکه د نورو روښانیانو غوندې د کامل پیر وجود ضروري ګڼلی او بایزید روښان یې د دین سقراط بللی دی (۳).

۲/۳۵- د کریمداد پارسي وینا:

د کریمداد د پښتو دیوان په پای کې د ده پارسي وینا هم-

---

(۱): د کریمداد د دیوان سریزه،

(۲): دا دیوان د پښتو اکیډیمۍ له خوا په ۱۹۶۳ کال په سلو مخو کې چاپ شوی او په سریزه کې یې دده په ژوند او وینا عالمانه او محققانه رڼا اچول شوې ده.

(۳): د تفصیل له پاره وګورئ: د کریمداد دیوان.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلې ده او ښايي چې پارسي وينا يې هم تر قوله نه وي تر لاسه شوې او له منځه تللې وي.

د کريمداد په دې شعرونو کې دده نوم نشته بلکه د عيشي په نامه راغلي دي او هم په دې شعرونو کې ځان عيشي بنگښي بللی خو څرګنده نه ده چې ددې ديوان مصحح ښاغلی خيال بخاري ـ دا کلام يوازې له دې امله چې د کريمداد له ديوان سره مونښتی راغلی، دده بولي او که بل کوم دليل هم لري.

په هر حال تر اوسه دا وينا هم دده بلله کېږي او موږ يې د کريمداد پارسي وينا بولو.

قادرداد روښاني (۱۰)

قادرداد هم يو روښاني شاعر او دخوږې وينا تښتن دی، د ورکې وينا راپيدا کېدو او په څېړل ادب او «ورکه خزانه» کې يې خوندي کېدلو داد په نړۍ وپېژانده، دی هم د روښان دکورنۍ غړی او دده کودی ؤ (۱۱).

۱/۳۶ - دقادرداد شعرونه:

د قادرداد تقله وينا لا تر اوسه نه ده تر لاسه شوې، يوازې ـ

---

(۱۱): وګورئ: ورکه خزانه، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو پاړکي يې په ورکه خزانه کې راغلي دي ، شعر يې خوږ ،
روان او د روښانيانو لارې روښانونکی دی او هم دده په شعر
کې دمينې سوې ترانې راغلي او پر روښاني ادب يې عشقي وينا
هم ور زياته کړې ده (۱) .

اورکزی (۱)

اورکزی هم د روښانيانو يو متاخر شاعر دی چې
د دولسمې پېړۍ په دوهمه نيمايي کې يې ژوند کاوه ، دده
وينا لومړی ځل د خيبر ادب او بيا ورکې خزانې خوندي کړې ده .
اورکزی يې نوم نه ښکاريږي ، بر ېښي چې دی به په قام اورکزی
وُ ، معلومه نه ده چې د ده نوم به څه وُ ، په کوټه کې د
ښاغلي سيال کاکړ په کور ني کتابتون کې د قابل اورکزي
په نامه يو ديوان خوندي دی چې د احمدشاه بابا په وخت کې يې
ژوند کاوه (۲) او له روښاني اورکزي سره يې د ژوند
وخت يو دی نوکېدای شي چې قابل اورکزی هم د اروښاني ـ

---

(۱) د ده دوينا او دده د پېژندگلوی له پاره وگورئ : خيبر ادب ، مراد
شينواری ، ۱۹۵۸ع کال ، له ۳٦ تر ۴۴ مخ پورې ، ورکه خزانه لومړی چاپ
۱۹۴۴ع ، له ۲۰۹ تر ۲۲۲ او ۳۹۴-۳۹۵-۳۹٦ مخونه .

(۲) : دا خبره ښاغلي سيال کاکړ راته کړې ده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

اورکزی وي ، خو بیا هم داخبره هله سپیندی شي چې د قابل
اورکزي دیوان ولوستل شي.

۱/۳۷ - داورکزی شعرونه :

اورکزی د دیوان خاوند ښکاري ، خواږه عشقي شعرونه
لري ، خو موږ ته یې د کوتو په شمېر شعرونه لاس ته راغلي دي،ن
د روښانه لارې تکړه لاروی او د روښان پیر کلک علاقمند
دی،وایي :

رامد د بایزید مسکین کړه په تقوی کې مې متین کړه
دعقبی د معاش فکر، هم دده په رهبری کړم

(۱۲) شیخ آدم روښانی

آدم د پښتو لرغونی دیوان لرونکی شاعر دی چې په یوولسمه
هجري پېړۍ کې یې ژوند کړی او د اشنغر په شاوخوا کې
استېدلی دی ، داور ننګ زېب دواکمنۍ په وخت کې یې ژوندکاوه
او خواږه شعرونه یې ویلي دي.

۱/۳۸ - دآدم دیوان :

له آدم نه یو بشپړ دیوان پاتې دی چې نسخه یې بیمکړتیاوی
او لوېدنې لري ، تر لاسه شوې پاڼې یې ۱۰۸ دی او تر لاسه شوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وينايي دوه نيمو نږو بيتونو ته رسيږي او وايي :

د دو بين قلا بهٔ کم پېکي د ږي وږي
برکت مي په اوازکي د کامل شسته (۱)

(۱۳) ميرخان روښاني

ميرخان هم يو لرغوني روښاني شاعر دی چې ميرزا-حنان د روښاني شاعرانو په ډله کې يادکړی دی او د دولت په ديوان کې يې يوې اوږدې قصيدې ځای نيولی دی.

۱/۳۹ - د ميرخان ديوان :

د ميرخان د ديوان يوه نسخه په تاجکستان کې له عبدالغني ميرزايف سره وه چې تر اوسه سپړله شوې او خپره شوې نه ده(۲).

---

(۱) ادبي ستوري ، دليکوال اثر ، دوهم توک ، ۱-۲۴ مخونه .

(۲) هماغه پورتنی اثر ۲۵- ۲۸ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴)

روښاني د وله ليکني

روښانيانو په پښتو ادب کې داسې لاره پرانستې ده، چې حتی د دوی مخالفانو هم په دې لاره له تللو نه ډډه نشوه کولای، اخوند درويزه خان مجبور گڼه چې لکه د بايزيد روښان غوندې مسجع نثر وليکي او زمنو او ملګرو خپلو ليکنو کې حتی په هغه لاره هم پل ايښی چې درويزه هغه د بايزيد روښان د کفر دليل گڼه لکه وحدت الوجود چې د درويزه د دوی د کريمه دپه ويناکې هم په ډاگه خوله تائيد شوی او دا کار هم ثابتوي چې له روښانيانو سره د درويزه يانو مخالفت د دين او عقيدې په اساس نه بلکه د پردو او د پښتنو د ښته ؤ په لمسه ؤ.

له دې نه چې تېرشو د پخوانيو وينا والو حينې داسې ويناوې هم شته چې ظاهراً خو د روښان پير او روښاني لاري يا دو نه نه لري، خو د وينا الفاظ او معنی يې دا شاهدي ورکوي ـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د ا و يناوال هم د روښاني روښانه لارې لاروي دي او .
دلته دڅو همدغسې وېناوالو د وېناوو او ليکڼو يادونه کېږي .
نه اټکل کوم چې د اکسان هم روښانيانو وو خو څرنګه چې د وېناوو
په ترلاسه شويو نمونو کې يې صراحت نشته نو ځکه پرې يکسره
حکم نه پرې کوم او د اوږدو او پلټنو څېړنو په هيله يې ددې
ليکنې په لمنه کې لنډ ياد راخلم .

اخوند ميا داد (۱)

اخوند ميا داد د پښتو صوفي شاعر دی چې د اټکل له مخې يې
په يوولسمه پېړۍ کې ... ث وند کاوه ، موږ په روښاني
شجره کې د بايزيد روښان يوولسمی چې د جلال الدين نوی دی ،
د ميا داد په نامه پېژنو او هم د روښان په پلار نۍ شجره کې د ده
يو د ترۀ کړوسی هم ميا داد نومېږي .

۱/٤٠ - د ميا داد شعرونه :

د ميا داد يو هغه شعر چې د عبدالغنی کاسي له جونګ نه
زمالاس ته راغلی دی روښاني جوله لري او دخاصي صوفيانه
حلقې (چې مخکې ياده شوه) سره اړه لري ، همدارنګه د ده څو
شعرونه د ملا ښايسته خان په جونګ کې هم شته (چې ما په
ادبي ستورۍ کې خونديکړي دي) قاضي عبدالحليم اثر د ـــ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ رحمکار کاکا صاحب خلیفه گڼلی او د اتمانزو یې سپو دلی دی، د ده د ژوند زمانه یې له ۱۱۰۰ هق کال نه را وروسته اټکل کړې ده(۱) نه له دې کبله چې د ده یو ټن لاسه شوی شعر د خاصې صوفیانه خلقې سره اړه لري اټکل کوم چې اخوند میاداد په روښانی شاعرۍ، د ده د دیوان یوه نسخه په کوټه کې د ښاغلی سیال کاکړ په کتابتون کې خوندي ده(۲) نو کله چې دا نسخه وڅیړل شي امکان شته چې دا سې ټکي تر لاسه شي چې د ده په روحانیت سربېره د ده روښانیت هم ترې تر گوتو شي.

شیخ فرید (۲)

شیخ فرید هم لرغونی شاعر دی او د وینا یې (نمونه) تر اوسه پاتې دي.

۱/٤۱ - د شیخ فرید شعرونه:

د ده یو شعر ښاغلی اش په خپل تېر هېر شاعران کې خوندي کړی او له یوه هغه جونګ نه یې چې په قصور کې لیکلی شوی، را اخیستی دی.

ځرنګه چې له یوې خوا په تېر هېر شاعران کی(۳) د ده ـ

(۱): تېر هېر شاعران، اش، له ۲۹ مخ نه وروسته.

(۲): دا خبره سیال کاکړ را ته کړې ده.

(۳): تېر هېر شاعران، ۲۷ مخ.

راغلی شعر د روښانی صوفیانه حلقې د شعرونو په چوکاټ کې ویل شوي او له بلې خوا په روښانیان د مغلو تاریکیان (۱) کې د شیخ فرید په نامه یو سړی د میا روښان له مریدانو څخه ګڼل شوی نو ځکه اټکل کېږي چې دا شاعر به هم روښانی او د روښانیت د روښانه لارې لاروی وي.

(۳) اخوند مصري

۱/۴۲- د اخوند مصري شعرونه:

د عبدالغنی کاسي په جونګ کې د اخوند مصري یو شعر خوندي دی چې د روښاني خاصې صوفیانه شعرونو په چوکاټ کې ویل شوی او ما په ادبي ستوري (۲) کې خوندي کړی دی، د ده دا روښاني دوله شعر هم ښیي چې اخوند مصري به هم روښاني شاعر وو.

(٤) آدین

۱/۴۳- د آدین شعرونه:

د حاسي په جونګ کې د آدین په نامه هم د خاصې صوفیانه ـ

(۱): د روښانیان د مغلو تاریکیان ۱۵۳ مخ (۲): ادبي ستوري، ۱۲- ۱۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حلقې یو شعر شته چې ما په ادبي ستوري کې خوندي کړی دی(۱) فکر کېږي چې دا شاعر به هم د روښان د لارې تلونکی وُ.

آزاد (۵)

۱/۴۴ - د آزاد شعرونه:

د آزاد یو شعر چې د صوفیانه حلقې د شعرونو په خاص چوکاټ کې ویل شوی دکاسي په جونګ کې خوندي دی او ما ترې راخیستی(۲)، د شعر بڼه او د فکر د ولې دواړه ورته د اشکال لاره هواروي چې آزاد دې روښاني شاعر وي.

سعید (۶)

۱/۴۵ - د سعید شعرونه:

دولت روښاني شاعر په یو بیت کې دارزاني، میرزا، او مخلص روښاني شاعرانو له نوم نه ور وسته د احمد او سعید نومونه هم راوړي:

---

(۱): وګورئ: ادبي ستوري، ۱۵ مخ.

(۲): همدا اثر، ۱۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ارزاني، ميرزا، مخلص، احمد، سعيد د ي (۱)
او د ابسيني چې احمد او سعيد هم روښاني شاعران وو، خو وينا يې چېرې نه وه، د کاسي په جونګ کې د سعيد په نامه يو تصوفي شعر خوندي دی چې ما په ادبي ستوري کې د سعيد-خليل په شعرو کې راوړی دی (۲)، خو دده د شعر جوله او د دولت شاعر دا پوره تنی بيت د دې اتکل ځای پيدا کوي چې دا شعر دې د هغې سعيد وي او نه د پير بېکړ و سندونو ترتيب اکېدو پورې په دې باب پريکړه حکم نه کوم.

احمد (۷)

۱/٤٦ - د احمد شعرونه:

د دولت په پوره تنی بيت کې د احمد نوم هم شته چې - سنايي دا به هم روښاني شاعر وي، د وينا پته يې چېر ته نه وه، خو د کاسي په جونګ کې د احمد په نامه يو شعر خوندي دی او له بخې نه يې سکاري چې دا شعر به د روښاني-

---

(۱): وګورئ: د دولت لواڼي ديوان.

(۲): وګورئ: ادبي ستوري، ۴۲ - ۴۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فکري مکتب او د همدې احمد شاعر وي ، د دې شعر لوړي بيت داسې دی :

جنت یې روغ کړ په زړګونه چې پکې ناستې د جنت جونه

په هر حال د دې کسانو په باب پريکړی حکم نه کوم ، د دوی وينا وې روښانې ډوله او دوی روښان ډولـه وينا وال بولـم او باوري يم چې د پښتو ادب د مينانو راتلونکی ادبي هڅې او څېړنې به دا موضوع سنه روښانـه کـړي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې رسالې اخځليک

۱ - خیرالبیان د بایزید روښان، عکسي چاپ، کابل، د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځی، ۱۳۵۳ ش

۲ - خیرالبیان، د بایزید انصاري، د پښتو اکیډمۍ خپرونه، د حافظ عبدالقدوس قاسمي په سریزه، ۱۹۶۴ع.

۳ - د دولت دیوان، د استاد رشاد په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه ۱۳۵۲ش

٤ - د واصل روښاني شعرونه، د پوهاند عبدالشکور رشاد په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۳ ش.

۵ - د روښانیانو یوه بې نومه قلمي مجموعه، د مرحوم دوست محمد بریځ د کتابخانې، اوس د پښتو ټولنې د کتابتون.

٦ - په ۱۱۴۲ کال کې د عبدالغني کاسي لاس کښلی مخزن، د لیکوونکي د کتابخانې.

۷ - په ۱۱۴۲ کال کې د عبدالغني لاس کښلی (بیانات افغاني) «دوه ټوکه» د لیکوونکي د کتابخانې.

۸ - مخزن، د پښتو اکیډمۍ خپرونه، د کاکاخیل په سریزه، ۱۹۶۹ع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹ - د ارزاني د قلمي ديوان يو نقل، د بېنوا د كتابخانې، ۳۱۸ مخ.

۱۰ - د ارزاني د نثر نقل، د استاد حبيبي د كتابتون.

۱۱ - ديوان ميرزا هد افغاني په ۱۳۳۳ هـ ق كال كې د كندهاري تاجرانو له خوا، د لاهور چاپ.

۱۲ - د ميرزا خان د ديوان يوه نيمگړې قلمي نسخه، د ليكوال كتابتون.

۱۳ - د ميرزا خان انصاري ديوان، د هاشم خليل چاپ، ۱۹۵۹ع.

۱۴ - ديوان كريمداد، د پښتو اكيډمۍ خپرونه، د خيال بخاري په سريزه ۱۹۶۶ع.

۱۵ - تذكرة الابرار والاشرار، د اخوند درويزه، د نشر و اشاعت سرحد خپرونه، ۱۹۶۰ع.

۱۶ - ديوان خواجه محمد بنگښ، د پښتو اكيډمۍ چاپ.

۱۷ - د ملا بايسته خان قلمي جونگ، د ليكوال كتابتون.

۱۸ - صراط التوحيد، د ادارهٔ اشاعت سرحد خپرونه، ۱۹۵۲ع.

۱۹ - د پښتو يوه بې نومه قلمي مجموعه، د اطلاعاتو او كلتور د وزارت د خطي كتابتون.

۲۰ - د روسي دوړن انتخابات، د ميرزا د شرقي برخه، ۱۸۴۷ع.

۲۱ - د پښتو ادبياتو تاريخ، دوهم ټوك، د استاد حبيبي، ۱۳۴۲ ش كال.

۲۲ - د روښانيانو ملي نهضت، د اسلانوف، د څېړنوال محمد اكبر معتمد ژباړه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۳ هـ ش.

۲۳ - د پښتو نثر په زده كړې لارې، پښتو اكيډمي.

۲۴ - د پښتو ادبياتو تاريخ، ښاغلي رښتين، د ادبياتو پوهنځي گستتنري چاپ.

۲۵ - تاريخ مختصر افغانستان، استاد حبيبي، دوهم ټوك، ۱۳۴۹ هـ ش.

۲۶ - روښانيان د مغلو تاريكيان، عبدالاكبر خان اكبر، پېښور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۷ - روحانی رابطه اوروحانی تړون، قاضی عبدالحلیم اثر، پېښور، ۱۹۶۵ع.

۲۸ - پښتانه د تاریخ په رڼا کې، سید بهادرشاه ظفر کاکاخیل، پېښور.

۲۹ - افغانستان در مسیر تاریخ، میرغلام محمد غبار، ۱۳۴۶، کابل چاپ.

۳۰ - د پښتو ادب تاریخ، پوهاند صدیق الله رښتین، کابل، ۱۳۲۵ ش.

۳۱ - ورکه خزانه، همیش خلیل، دوهم ټوک، ۱۹۶۰ ع، پېښور.

۳۲ - ورکه خزانه، همیش خلیل، لومړی ټوک، ۱۹۶۰، پېښور.

۳۳ - تېر هېر شاعران، قاضی عبدالحلیم اثر، ۱۹۶۳ ع پېښور.

۳۴ - د خیبر ادب، مراد شینواری، پېښور، ۱۹۵۷ع.

۳۵ - پښتانه شعراء، لومړی ټوک، استاد حبیبي، ۱۳۲۰ ش، کابل.

۳۶ - ادبي سفر، حبیب الله رفیع، پښتو ټولنه، ۱۳۵۲ ش، کابل.

۳۷ - د پښتو ښځو شاعرانو تذکره، حبیب الله رفیع، تاریخ ټولنه، ۱۳۵۰ ش کابل.

۳۸ - کابل مجله، د ۱۳۴۳ ش کال، لومړی ګڼه، د پوهاند رښتین مقاله.

۳۹ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکیډمی، لومړی کال، څلورمه ګڼه د حافظ عبدالقدوس قاسمي مقاله.

۴۰ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکیډمی، ۲ کال، څلورمه ګڼه، د ډاکټر محمد شفیع لاهوري د مقالې: (بایزید انصاري) پښتو ژباړه، (د مولانا عبدالقدوس په وسیله).

۴۱ - آریانا مجله، ۲۸ کال، ۶ ګڼه، دارواښاد دوست محمد برېښ - ند روښان د مکتب دیوه ناپېژندلي کتاب، تر سرلیک لاندې مقاله.

۴۲ - کتاب مجله، لومړی کال، لومړۍ ګڼه، د لیکوالي «د پښتو یوه بې نومه قلمي مجموعه» مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٤٣ - هیواد، ۳۴۶ اړکال، نمری، د ښاغلی رښتین د قامی نسخی د پیژندګلوی مقاله.

٤٤ - د بریتانیا د کتابتونو د پښتو خطي نسخو کتلاک، لندن، ۱۹۶۵ع.

٤٥ - د ارواښاد استاد پوهاند عبدالحی حبیبی یاد داشتونه.

٤٦ - د پیاوړی فولکلوریست او په پښتو مین لیکوال ښاغلی ولی محمد سیال کاکړ یاد اشتونه.

٤٧ - د ښاغلي زلمي هیوادمل یاد داشتونه.

٤٨ - دهند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمی هیوادمل، ۱۳۶۳ش.

٤٩ - ادبی ستوري، دوهم ټوک، ۱۳۵۹ش، کابل.

٥٠ - خیر البیان، د حبیب الله رفیع په سریزه، د قاسم بنوچاپ، ۱۹۸۵ع، پېښور.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library